

: રૂપરેખા :

- 12.0 હેતુઓ
- 12.1 પ્રસ્તાવના
- 12.2 પ્રશાસન અને તેની જરૂરિયાત
- 12.3 ગ્રંથાલય સત્તા મંડળ અને રચના
  - 12.3.1 રાજ્ય ગ્રંથાલય સત્તા મંડળ : રચના, ફરજો અને કાર્યો
  - 12.3.2 શહેર / જિલ્લા ગ્રંથાલય સત્તા મંડળ : રચના, ફરજો અને કાર્યો
  - 12.3.3 તાલુકા / ગ્રામ / પંચાયત ગ્રંથાલય સત્તા મંડળ : રચના, ફરજો અને કાર્યો
- 12.4 ગ્રંથાલય સત્તા મંડળો દ્વારા સ્થપાયેલી સમિતિઓ
- 12.5 રાજ્ય ગ્રંથાલયોનો વિભાગ : ફરજો અને કાર્યો
- 12.6 ભારતમાં જુદા જુદા પ્રકારના સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોનું પ્રશાસન
  - 12.6.1 રાષ્ટ્રીય ગ્રંથાલય
  - 12.6.2 રાજ્ય મધ્યસ્થ ગ્રંથાલય
  - 12.6.3 પ્રાદેશિક / વિભાગીય ગ્રંથાલય
- 12.7 વિશિષ્ટ સાર્વજનિક ગ્રંથાલયસેવાઓનું પ્રશાસન
  - 12.7.1 બાળકોના ગ્રંથાલયો
  - 12.7.2 શારીરિક પડકાર વાળા માટે ગ્રંથાલયો
  - 12.7.3 ફરતા ગ્રંથાલય
- 12.8 સારાંશ
- 12.9 તમારી પ્રગતિ ચકાસોના ઉત્તરો
- 12.10 ચાવીરૂપ શબ્દો
- 12.11 સંદર્ભો અને વિશેષ વાચન

12.0 હેતુઓ (OBJECTIVES):

આ એકમનો હેતુ સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોના પ્રશાસનની અગત્યની બાબતો સમજાવવાનો અને તેની વિવિધ રીતભાતોથી તમને અવગત કરવાનો છે.

- ◆ આ એકમના અધ્યયન બાદ તમે આ બાબતથી સક્ષમ બનશો.
- ◆ અસરકારક પ્રશાસનનું સ્વરૂપ અને જરૂરિયાતો
- ◆ વિવિધ પ્રકારની ગ્રંથાલય સત્તાઓ અને તેમની રચના
- ◆ જુદા જુદા પ્રકારના સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોના પ્રશાસકીય મંડળો
- ◆ હંગામી અને વિશિષ્ટ હેતુ માટેની સમિતિઓ

12.1 પ્રસ્તાવના(INTRODUCTION) :

આ વિભાગના સાર્વજનિક ગ્રંથાલય પદ્ધતિનું સંચાલનના અગાઉના એકમોએ તમને સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોનું સંયોજન, આયોજન અને વહીવટ અંગેની માહિતી પૂરી પાડેલ છે. પ્રશાસન લાગુ પડતા ગ્રંથાલયોના કાર્ય ઉપર ઉચ્ચ કક્ષાની સત્તા અથવા નિયંત્રણનો પ્રયોગો કરવાની આડકતરી રીતે સૂચન કરે છે. પ્રશાસન નીતિઓ અને માર્ગદર્શિકાઓ તૈયાર કરવાનું પણ દર્શાવે છે. પ્રશાસકીય મંડળો

તેમના નિયંત્રણ નીચેના ગ્રંથાલયોના સંચાલનની પદ્ધતિઓ અને રીતો નક્કી કરે છે અને દોરવણી આપે છે. તેઓ કાર્ય ઉપર અસર કરતી વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિઓમાં હસ્તક્ષેપ કરે છે. અને ન્યાય પણ આપે છે. આ રીતે પ્રશાસન સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોની કાર્યપદ્ધતિ ઉપર સમગ્ર રીતે નિયંત્રણ પ્રસ્થાપિત કરે છે.

12.2 પ્રશાસન અને તેની જરૂરિયાત (GOVERNANCE AND ITS NEED) :

સાર્વજનિક ગ્રંથાલય પદ્ધતિ વ્યાખ્યાયિત કરેલ કાર્યક્ષેત્રમાં આમ જનતાને સેવા પૂરી પાડતા એક જ તાંતણે ગુંથાયેલા જુદા જુદા પ્રકારના ગ્રંથાલયોનું મનમાં ચિત્ર રજૂ કરે છે. આવી પદ્ધતિ રાષ્ટ્રીય ગ્રંથાલયથી ગ્રામ ગ્રંથાલય સુધીના ક્રમિક શ્રેણીના ગ્રંથાલયોનો સમાવેશ કરે છે. કાયદા દ્વારા સંબંધિત ગ્રંથાલયોના કાર્યો ફરજો અને જવાબદારીઓ સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે અને નિરીક્ષણ કરવામાં આવે છે. આપણા દેશમાં સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોના ત્રણ જૂથ છે. પ્રથમ જૂથ પુસ્તકો અને સામયિકોના વિતરણનો કાયદો (Delivery of Books and Periodicals Act) દ્વારા પુસ્તકો અને સામયિકોના સંગ્રહ માટે ભારતનું રાષ્ટ્રીય ગ્રંથાલય અને તેના ત્રણ વિભાગીય કેન્દ્રો, રાષ્ટ્રીય અગત્યતા ધરાવતા ગ્રંથાલયો તરીકે ઓળખવામાં આવેલ ગ્રંથાલયો જેવા કે એશિયાટિક સોસાયટી ગ્રંથાલય, દિલ્હી સાર્વજનિક ગ્રંથાલય, રાજધાનીના મુખ્ય શહેરો (Metropolitan)ની સાર્વજનિક ગ્રંથાલય પદ્ધતિ જેના નાણાં ભારતની સરકાર દ્વારા પૂરા પાડવામાં આવે છે. આ ગ્રંથાલયો ભારત સરકારની સ્વાયત્ત સંસ્થાઓ તરીકે કાર્ય કરે છે.

બીજું રાજ્ય સાર્વજનિક ગ્રંથાલય ધારા અન્વયે વ્યાખ્યાયિત થયેલ ગ્રંથાલય સત્તા દ્વારા નિરીક્ષણ અને સહાયથી સ્થાપવામાં આવેલ ગ્રંથાલયોનું છે. આ ગ્રંથાલયોનો અધિકમ રાજ્ય મધ્યસ્થ ગ્રંથાલય, પ્રાદેશિક, વિભાગીય, જિલ્લા, તાલુકા અને ગ્રામ ગ્રંથાલયો... પ્રમાણે જાળવવામાં આવે છે. ભારતમાં લગભગ દશ રાજ્યો અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોમાં આ પ્રમાણે સાર્વજનિક ગ્રંથાલયધારો છે. અન્યને ગ્રંથાલયધારા સિવાય સાદેશ આ પ્રકારની ગ્રંથાલય પદ્ધતિ ચાલે છે.

સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોનું ત્રીજું જૂથ સાર્વજનિક ટ્રસ્ટો અને પરોપકારની ભાવનાવાળી બિનસરકારી સંસ્થાઓ / વ્યક્તિઓના શાશ્વત ઉદાર દાનતથી સ્થપાયેલ અને કાર્ય કરતા ગ્રંથાલયોનું છે. અલબત્ત તે ગ્રંથાલયો પસંદ કરેલ મર્યાદિત રસના ક્ષેત્રમાં કાર્ય કરે છે અને તેઓ મહદઅંશે લવાજમી ગ્રંથાલયો છે. પરંતુ સાર્વજનિક ગ્રંથાલયના સામાન્ય હેતુઓ પૂર્ણ કરવામાં તેમનું પ્રદાન મૂલ્યવાન છે. આપણા દેશમાં જુદા જુદા પ્રકારના 55000 સાર્વજનિક ગ્રંથાલયો હોવાનો અંદાજ છે.

આટલી મોટી સંખ્યાના સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોનું પ્રશાસન એ સાર્વજનિક ગ્રંથાલય પદ્ધતિ અને વ્યક્તિગત ગ્રંથાલયોની અસરકારક કામગીરી માટે નિર્ણાયક બાબત છે. આ ગ્રંથાલયોની કામગીરી ઉપર નિયંત્રણ અને દેખરેખ રાખનાર મંડળોની રચના અને સ્વરૂપમાં પણ વૈવિધ્ય હોય છે તેઓ દ્વારા પ્રશાસિત ગ્રંથાલયોના પ્રકાર અને સ્વરૂપ આધારિત તેમને ટ્રસ્ટી મંડળ, પ્રશાસકીય સભા, સંચાલક મંડળ, રાજ્ય /જિલ્લા/ શહેર ગ્રંથાલય સત્તા કાર્યવાહક સમિતિ તરીકે દર્શાવવામાં આવે છે.

સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોમાં લોકશાહી સમાજના પાયા તરીકે બોધ આપે છે. આ રીતે તેઓ સ્થાનિક અને રાષ્ટ્રીય સત્તા મંડળોની જવાબદારી છે. તેઓને રાષ્ટ્રીય અને સ્થાનિક સરકારના વિશિષ્ટ કાયદા દ્વારા ટેકો અને નાણાં પૂરા પાડવા જોઈએ. સંસ્કૃતિ, માહિતીની જોગવાઈ, સાક્ષરતા અને શિક્ષણના કોઈ પણ લાંબાગાળાના વ્યૂહ માટેના તેઓ આવશ્યક અંગ છે. તેમનું નિયંત્રણ રાખનાર સંચાલક મંડળ ઉપર નીતિઓની રચના કરવા, હેતુઓ વ્યાખ્યાયિત કરવા, સ્થાનિક જરૂરિયાતોના સંબંધમાં અગ્રીમ ક્રમ નક્કી કરવા અને સેવાઓના વિસ્તરણ કાર્યમાં વિશ્વાસ રાખવામાં આવે છે. તેથી આવું મંડળ લોકોના પ્રતિનિધિઓ ધરાવતું હોય છે. સંચાલક મંડળોની જવાબદારીઓ વૈવિધ્યતાવાળી હોય છે. તેઓ (જવાબદારીઓ) નાણાકીય સ્રોત વધારવાથી શરુ કરી, કાર્યક્ષમ અને અસરકારક રીતે સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોના તમામ કાર્યક્રમો પરિપૂર્ણ થયાનું ચિત્ર વિકસાવે તે રીતે ફંડનું વિતરણ કરવા સુધીનું છે. સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોની અસંતોષજનક કાર્યરીતિ એ નબળા પ્રશાસનનું પ્રતિબિંબ પાડે છે. લોકોનું વિશાળ પ્રતિનિધિત્વ, ચૂંટાયેલ અને નિમાયેલા સભ્યોની સમતોલ રચના, સ્પષ્ટ કરાયેલ ફરજો અને સમગ્ર ટીમ અને હોદ્દો ધારણ કરનાર બંનેની જવાબદારીઓ સારા પ્રશાસનમાં પરિણમે છે. યોગ્ય પ્રશાસનની રીતભાત સાર્વજનિક ગ્રંથાલયના વૈવિધ્યપૂર્ણ હેતુઓને પરિપૂર્ણ કરવા લાંબો સમય સુધી ટકી રહે છે. તે સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોના સફળ કામગીરીમાં નોંધપાત્ર પ્રદાન આપે છે. સારું પ્રશાસન રાજ્ય અને કેન્દ્રની મદદ વહેંચણી કરનાર પંજની ગ્રંથાલય પ્રવૃત્તિઓની ભૂમિકા ભજવે છે.

જસ્ટીસ ગોપાળ રાવ ઈકબોતે તેમના પુસ્તક (Public Library System (1987))માં પ્રશાસનની જરૂરિયાત માટે આ પ્રમાણે સમજાવે છે. “સાર્વજનિક ગ્રંથાલય ચળવળ વિચાર અને વ્યવહાર બંનેમાં રહેવા પામેલ છે. અને રાષ્ટ્રીય અને રાજ્ય કક્ષાએ ગ્રંથાલય સત્તા અને સલાહકાર મંડળની સ્થાપના પ્રત્યે અસ્તિત્વ ધરાવનાર સર્વસંમતિની તરફેણમાં છે. રાજ્ય મધ્યસ્થ અને જિલ્લા મધ્યસ્થ ગ્રંથાલય કક્ષાએ કાયદેસર સ્થપાયેલ સત્તા મંડળ હોવું આવશ્યક છે. સત્તા મંડળનું સરકારી સ્વરૂપ અગાઉના ગ્રંથાલયના જુદા જુદા ઘટકોના માળખામાંથી અંશતઃ વારસામાં મળેલ છે. મોટા ભાગના ખાનગી ગ્રંથાલયો સોસાયટી નોંધણી ધારા નીચે નોંધાયેલ હતા. જો કે તેમને ચોક્કસ જુદા જુદા ઘટકોનું બનેલ મંડળ ન કહી શકાય. તેઓ જુદા જુદા ઘટકોના બનેલા મંડળના મોટા ભાગના લાભ મેળવે છે. તેને પક્ષીય રાજકારણથી જુદા પાડવા અને નિઃસ્વાર્થ સાંસ્કૃતિક હેતુઓને સમર્પિત કરવા આ મોબો વર્ણવવામાં આવ્યો હતો. ગ્રંથાલય હંમેશા જનસમુદાયના સક્રિય અને અસરકારક સત્તા જૂથથી પ્રમાણમાં સહાનુભૂતિ વિનાનું અલગ રહેવા પામેલ છે. સરકારનું (મંડળ)નું આ સ્વરૂપ ગ્રંથાલયો માટેની સલાહકાર સમિતિ (Advisory Committee for Libraries)એ સૂચવેલ છે.” તે આગળ વધુમાં મંડળનું અગત્યનું પરિમાણ લાવે છે. અર્થાત્ જનસમુદાયનું પ્રતિનિધિત્વ કદાચ જનસમુદાયમાં ઉત્તમ તે આ વિધાન સાથે સમાપન કરે છે, “એવા મંડળનું મૂલ્ય આંકી શકાય કે જેના સભ્યો લોકોમાં પ્રતિષ્ઠા ધરાવતા હોય, આર્થિક અને સામાજિક રીતે સદ્ગુણ હોય અને જનસમુદાયમાં રાજકીય વારસો ધરાવતા હોય”

◆ તમારી પ્રગતિ ચકાસો :

- (1) સારા પ્રશાસનની જરૂરિયાત સમજાવો
  - (2) જુદા જુદા પ્રકારની ગ્રંથાલય સત્તાઓ મંડળો દર્શાવો
- નોંધ (1) નીચે આપેલી જગ્યામાં તમારા ઉત્તરો લખો
- (2) આ એકમને અંતે આપેલા ઉત્તરો સાથે તમારા ઉત્તર ચકાસો

.....

.....

.....

.....

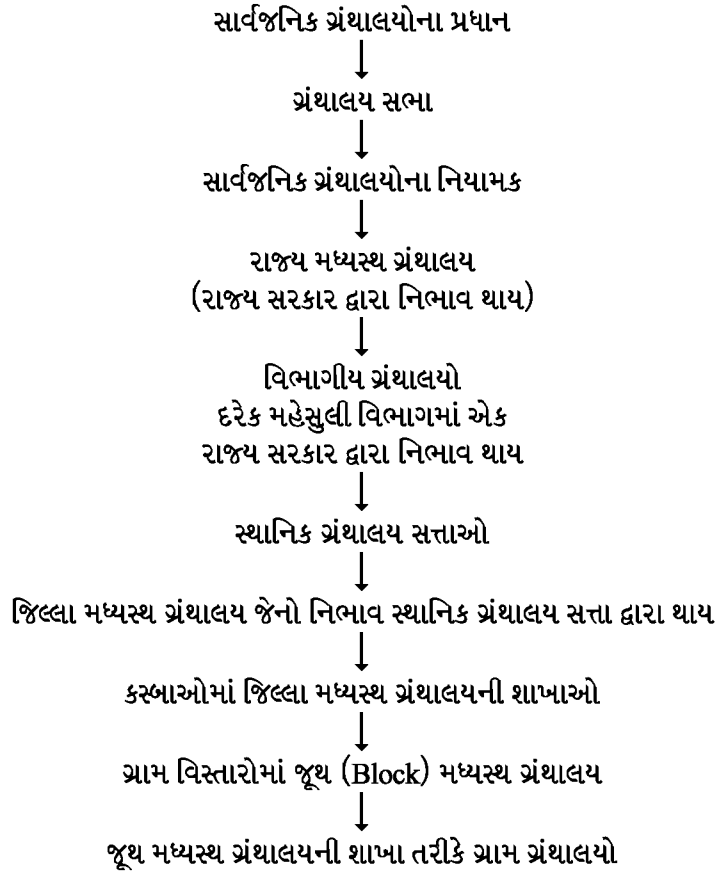
.....

.....

.....

12.3 ગ્રંથાલય સત્તા અને રચના (LIBRARY AUTHORITY AND ITS COMPOSITION) :

ડી. આર. કાલિયાએ તેમના પ્રકાશિત થયેલા લેખ ભારતમાં ગ્રંથાલય અને માહિતી સેવાઓના 50 વર્ષ (50 years Library and Information Service in India) જેનું સંપાદન એમ. કે. જૈન (1998)માં કરેલ છે તેમાં ભારતમાં સાર્વજનિક ગ્રંથાલય પદ્ધતિ વર્ણવેલ છે. તેમણે ભારતમાં ગ્રંથાલય સત્તાઓની અનેકવિધતા બહાર કાઢી છે અને આ સંદર્ભમાં બિનજરૂરી પુનરાવર્તનો અંગે દુઃખ વ્યક્ત કરી અનાવશ્યક પ્રયત્નો ઘટાડવા સૂચવ્યું છે. ભારતમાં ગ્રંથાલય સત્તાનું ઉપસી આવેલ અને રચાયેલ અંતિમ માળખું નીચે મુજબ છે.

ગ્રંથાલય સત્તાની આ રીતભાત (નમૂનો), રાજ્ય ગ્રંથાલયધારાની અસ્તિત્વ ધરાવતી સાર્વજનિક ગ્રંથાલય પદ્ધતિમાં પ્રયોજેલ છે. ગ્રંથાલય સત્તાઓ તેમના કાર્યક્ષેત્રની સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોની કામગીરીનું પ્રશાસન કરે છે. અને તેઓનો સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોના પ્રશાસન અભ્યાસમાં સ્વીકાર કરવામાં આવેલ છે. ડી. આર. કાલિયાએ અવલોકન કર્યું છે કે ટોચનું (અગ્રિમ) પ્રશાસન સભા સલાહકાર તરીકે રહેલ છે. કાર્યવાહક સત્તા નીચેના સ્તરે છોડી દેવામાં આવે છે.

વિવિધ ગ્રંથાલય સત્તા મંડળોની રચના હોદ્દાની રૂએ ચૂંટાયેલ, નિમણૂક પામેલા, પસંદ કરેલા દરેક સભ્યોથી થયેલ હોય છે. હોદ્દાની રૂએ આવતા સભ્યો જેઓ તેમના કાર્યાલયમાં સ્થાન પામ્યા હોવાથી સત્તા મંડળમાં સમાવેશ કરવામાં આવે છે. ગ્રંથાલય સત્તા મંડળનું લોકશાહી લક્ષણ ચૂંટાયેલ સભ્યો ઉપર વધારે આધાર રાખે છે. કારણ કે તેઓ તેમના મતવિસ્તારનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે. સરકાર નિષ્ણાતોની નિમણૂક કરે છે અને સત્તા મંડળ વ્યવસાયિક આગવી પ્રતિભા ધરાવતા અને અન્ય તજજ્ઞોની પસંદગી કરે છે. સરકાર નિષ્ણાતોની નિમણૂક કરે છે અને સત્તા મંડળ વ્યવસાયિક આગવી પ્રતિભા ધરાવતા અને અન્ય તજજ્ઞોની પસંદગી કરે છે. ગ્રંથાલયોના પ્રશાસન કરતા સત્તા મંડળની રચના વિષે ઊંડાણપૂર્વક ચર્ચા વિશિષ્ટ સત્તા મંડળ સાથે કરવામાં આવશે.

આઝાદી પહેલાં અને પછી સંખ્યાબંધ આદર્શ સાર્વજનિક ગ્રંથાલય વિધેયકો તૈયાર કરવામાં આવ્યા અને લાગુ પડતા સત્તા મંડળોના માર્ગદર્શન માટે પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યા હતા. ડો. રંગનાથને આ ક્ષેત્રમાં 1930થી કાર્ય કરેલ છે. તેઓ વિવિધ રાજ્યોમાં આ પ્રકારના વિધેયકો અને કાયદાનો મુસદ્દો તૈયાર કરવામાં સંકળાયેલા હતા. ભારત સરકારના શિક્ષણ વિભાગ, આયોજન પંચ, ભારતીય ગ્રંથાલય સંઘે પણ આદર્શ સાર્વજનિક ગ્રંથાલયધારા વિધેયકો અને કાયદા તૈયાર કર્યા છે. વિવિધ ગ્રંથાલય સત્તા મંડળોના અભ્યાસ માટે અને તેમના પ્રશાસનમાં ખાસ લક્ષણોને સૂચવવા માટે ભારત સરકારના આયોજન પંચના ગ્રંથાલયો ઉપરના કાર્યકારી જૂથે તૈયાર કરેલા આદર્શ સાર્વજનિક ગ્રંથાલય વિધેયક (1965) અને ડો. વી. વેંકટપૈયા દ્વારા તૈયાર કરાયેલ આદર્શ સાર્વજનિક ગ્રંથાલય અને માહિતી સેવાઓ વિધેયક જેને ભારતીય ગ્રંથાલય સંઘે (ILA) અનુમોદન આપેલ છે. તેની જોગવાઈઓ નીચે આપેલ છે. તેમની ચર્ચા જુદા જુદા રાજ્યોના સાર્વજનિક ગ્રંથાલયો દ્વારા કરવામાં આવી છે.

12.3.1 રાજ્ય ગ્રંથાલય સત્તા મંડળ : રચના, ફરજો અને કાર્યો (State Library Authority : Composition, Duties and Functions) :

રાજ્ય ગ્રંથાલય સત્તા મંડળ એ અગ્રિમ સંચાલક મંડળ છે. જેના દ્વારા રાજ્ય સરકાર રાજ્યમાં સાર્વજનિક ગ્રંથાલય પદ્ધતિ સ્થાપવાની, નાણાં પૂરા પાડવાની અને દેખરેખ રાખવાની જવાબદારી સોંપે છે. મોટા ભાગના સાર્વજનિક ગ્રંથાલય ધારાઓમાં આ સત્તા મંડળને રાજ્ય ગ્રંથાલય સભા (State Library Council- SLC) તરીકે નામ આપવામાં આવેલ છે. તેની રચના નીચે આપેલ છે.

1. હોદ્દાની રૂએ આવતા સભ્યો

- (અ) શિક્ષણ ખાતાના પ્રધાન જેઓ ચેરમેન હશે
- (બ) શિક્ષણ વિભાગના સચિવ
- (ક) સાર્વજનિક સૂચના વિભાગના નિયામક / શિક્ષણ નિયામક
- (ડ) રાજ્ય ગ્રંથપાલ
- (ઈ) જિલ્લા ગ્રંથાલય સમિતિઓના ચેરમેનો પૈકી એક ચતુર્થાંશ
- (ઉ) રાજ્ય જનસમુદાય વિકાસ વિભાગના સચિવ
- (ઊ) રાજ્ય ગ્રંથાલય મંડળના ચેરમેન / પ્રમુખ

2. રાજ્ય ગ્રંથાલય વિભાગના નિયામક જે સચિવ / મંત્રી હશે

3. સાહિત્ય પરિષદ અને અન્ય સાંસ્કૃતિક સંગઠનોના બે પ્રતિનિધિ સભ્યો

4. ગ્રંથાલય વિકાસમાં રસ હોય તેવા રાજ્ય વિધાનસભાના સભ્યો

5. ગ્રંથાલયો વિષેનું વિશિષ્ટ જ્ઞાન હોય તેવા સભાના ચેરમેન દ્વારા નિમાયેલા ચાર કરતા વધુ નહિ તેવા બિનઅધિકારીઓ

ઉપરની રચના આદર્શ એ રીતે છે કે તે ઘણી વિસ્તૃત છે. અને વધુ પ્રતિનિધિત્વ પૂરું પાડે છે. જેઓનો સંબંધ આ ક્ષેત્રો : સાક્ષરતા, શિક્ષણ, સાહિત્ય અને સંસ્કૃતિ, જનસમુદાયની માહિતી અને જનસમુદાય વિકાસ, ગ્રંથાલયો અને માહિતી કેન્દ્રો વગેરે સાથે હોય. તેઓ સભામાં સ્થાન મેળવી શકે છે. સભાને મજબૂત અને અસરકારક બનાવવા સભ્યપદની તમામ મુખ્ય રીતો જેવા કે હોદ્દાગત, નિમણૂક પસંદગી અને ચૂંટાયેલને અનુસરવામાં આવે છે.

જ્યારે વિધેયક અને કાયદા આ વિષયનું માળખું અને રૂપરેખા પૂરી પાડે છે ત્યારે સ્થાનિક ફેરફાર દાખલ કરવા માટેનો પૂરો અવકાશ હોય છે. આવા ફેરફાર દર્શ રાજ્યો : તમિલનાડુ, આન્ધ્રપ્રદેશ, કર્ણાટક, મહારાષ્ટ્ર, પશ્ચિમ બંગાળ, કેરાલા, હરિયાણા, મણિપુર, ગોવા અને મિઝોરમ રાજ્યોના ગ્રંથાલયધારાઓમાં પણ જોવા મળે છે. દા.ત. રાજ્ય ગ્રંથાલય સભા (SLC)ની રચનામાં પશ્ચિમ બંગાળ અને આન્ધ્રપ્રદેશમાં સાર્વજનિક ગ્રંથાલય ખાતાના પૂર્ણ સમયના પ્રધાન છે. જ્યારે અન્ય રાજ્યોમાં શિક્ષણ ખાતાના પ્રધાન રાજ્ય ગ્રંથાલય સભાના વડા છે. ઘણા રાજ્યોમાં શિક્ષણ સચિવની સાથે નાણાં વિભાગના સચિવનો સમાવેશ કરેલ છે. ગોવામાં ગોવા યુનિવર્સિટીના ગ્રંથપાલ અને ઐતિહાસિક દફતર વિદ્યા અને પુરાતત્ત્વ વિદ્યાના નિયામક રાજ્ય ગ્રંથાલય સભાના સભ્યો છે. ડો. વેલાગા વેંકટપ્પૈયાએ તૈયાર કરેલ અને ભારતીય ગ્રંથાલય સંઘે (Indian Library Association) સ્વીકારેલ આદર્શ સાર્વજનિક ગ્રંથાલય અને માહિતી સેવા કાયદો રાજ્ય ગ્રંથાલય અને માહિતી સેવા કાયદો રાજ્ય ગ્રંથાલય સભાના ચેરમેન અને ઉપચેરમેન તરીકે અનુક્રમે ગ્રંથાલય ખાતાના પ્રધાન અને ગ્રંથાલય વ્યવસાયિકનું સૂચન કરે છે. માહિતી ટેકનોલોજીનો ગ્રંથાલયોમાં ઉપયોગ કરવાની જાગરૂકતામાં નેશનલ ઈન્ફોર્મેટિક્સ સેન્ટરના પ્રતિનિધિને પણ સભામાં લેવાનું સૂચવે છે.

આદર્શ ધારાઓ અને પ્રવર્તમાન કાયદાઓમાં ભિન્નતામાથી જોવા મળશે કે સાર્વજનિક ગ્રંથાલયના કાર્યના તમામ ઘટકોના પ્રતિનિધિઓ સહિત રાજ્ય ગ્રંથાલયના સભાનો આધારને મજબૂત બનાવવાના સતત પ્રયત્નો જોવા મળશે.

ડો. વી. વેંકટપૈયા દ્વારા તૈયાર કરેલ આઈએલએના આદર્શ ધારામાં રાજ્ય ગ્રંથાલયની સભાની ફરજો અને કાર્યો સારી રીતે દર્શાવેલ છે. તે નીચે પ્રમાણે છે.

”રાજ્યમાં સાર્વજનિક ગ્રંથાલય પદ્ધતિ ઉપર દેખરેખ રાખવાની સામાન્ય જવાબદારી માટે રાજ્ય ગ્રંથાલય સત્તા મંડળ વાપરશે. રાજ્ય ગ્રંથાલય સત્તા મંડળ રાજ્યમાં સંકલિત વિસ્તૃત અને કાર્યક્ષમ ગ્રંથાલય સેવાઓ સ્થાપશે, જાળવશે અને નિભાવશે. રાજ્ય ગ્રંથાલય સત્તા મંડળના કાર્યો આ પ્રમાણે છે.

1. રાજ્યમાં સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોના સંદર્ભમાં કાર્યો અને અંતિમ સત્તા તરીકે કાયદાનો અમલ કરાવવાની ફરજ સાથે જવાબદારી રાજ્ય ગ્રંથાલય સત્તા મંડળને સોંપવામાં આવશે.
2. નવા ગ્રંથાલયો ખોલવાની અને ખાનગી ગ્રંથાલયો લેવાની મંજૂરી આપશે
3. કાયદા નીચેના ગ્રંથાલયોના કાર્યો ઉપર દેખરેખ રાખશે અને કોઈ પણ ગ્રંથાલય સત્તા મંડળ તેની ફરજોમાં નિષ્ફળ જશે અથવા ખામી જણાશે તો જરૂરી પગલા ભરશે.
4. કાયદા અન્વયે તેને નિયમો બનાવવાની સત્તા છે.
5. તે ગ્રંથાલય સેવાના માનાંકો સ્પષ્ટ કરશે, નક્કી કરશે અને પ્રકાશિત કરશે અને આ માનાંકોનો ચુસ્તપણે અમલ કરવામાં આવે છે તેનું અવલોકન કરશે અને માનાંકોને સતત વિવેચન પુનઃવિચારણા કરશે.
6. ટૂંકા ગાળાની અને લાંબાગાળાની યોજના તૈયાર કરશે.
7. તે આ દ્વારા અને તૈયાર કરાયેલા નિયમોથી આવી બીજી સત્તાઓનો ઉપયોગ કરશે અને તેના ઉપર અપાયેલી બીજી ફરજો અદા કરશે.”

રાજ્ય ગ્રંથાલય સત્તા એ રાજ્ય સાર્વજનિક ગ્રંથાલય પદ્ધતિમાં અગ્રિમ સંચાલક મંડળ છે અને તેથી તેની જવાબદારીઓમાં અન્ય નીચેની સ્થાનિક સભાઓને માર્ગદર્શન આપવાની અને તેના યોગ્ય અમલીકરણ ઉપર નિરીક્ષણ કરવાનો સમાવેશ થાય છે. આ મંડળ સમગ્ર રાજ્યમાં વિશાળ પાયે લોકોની ગ્રંથાલયો વિશેની મહત્વકાંક્ષાઓ અને માગણીઓને વ્યક્ત કરશે. તે વર્ષમાં બે વાર મળશે અને તેનો મોભો સલાહકાર તરીકેનો હોવો જરૂરી છે. જો કે તેની સલાહ ફરજિયાત નિર્ણયના સ્વરૂપ તરીકે છે.

12.3.2 શહેર જિલ્લા ગ્રંથાલય સત્તા મંડળ : રચના, ફરજો અને કાર્યો (CITY/ DISTRICT LIBRARY AUTHORITY : COMPOSITION, DUTIES AND FUNCTIONS) :

સાર્વજનિક ગ્રંથાલય પદ્ધતિમાં શહેર અને જિલ્લા સત્તા મંડળો ગ્રંથાલય સત્તા મંડળોના અધિકમમાં ત્યાર પછીના ક્રમે આવે છે. શહેર ગ્રંથાલય સત્તા મંડળ 5 લાખથી 10 લાખ સુધીની વસ્તીવાળા મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશનવાળા ક્ષેત્ર માટે અને જિલ્લા ગ્રંથાલય સત્તા મંડળ દરેક મહેસુલી જિલ્લાના ક્ષેત્ર માટે હોય છે.

શહેર / જિલ્લા સત્તા મંડળની રચના નીચે મુજબ હોય છે.

1. સરકાર દ્વારા નીમાયેલા શહેરમાંથી બે વ્યવસાયિકો જેમણે સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોના કારણોમાં નોંધપાત્ર સેવાઓ આપેલ હોય.
2. શહેરમાં સહાય મેળવતા સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોના સંચાલક મંડળોના પ્રમુખોમાંથી તેમના દ્વારા ચૂંટાયેલા એક સભ્ય
3. મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશનના ચૂંટાયેલા સભ્યોમાંથી તેમના દ્વારા ચૂંટી કાઢવામાં આવેલ એક સભ્ય
4. શહેરમાં કાર્યરત માન્ય ગ્રંથાલય સંઘોના સભ્યોમાંથી સરકાર દ્વારા નિમાયેલ એક સભ્ય
5. જિલ્લા પ્રૌઢ શિક્ષણ અધિકારી (શહેર હોઈ શકે)
6. જિલ્લા માહિતી કેન્દ્રના વડા (શહેર હોઈ શકે)

7. શહેર સાર્વજનિક ગ્રંથાલય (અને માહિતી કેન્દ્ર)નો ગ્રંથપાલ, શહેર ગ્રંથપાલ યા સત્તા મંડળના મંત્રી હશે.

શહેર સત્તામંડળ બિનઅધિકારી સભ્યોમાંથી તેની પ્રથમ સભામાં તેનો પ્રમુખ સભ્યોમાંથી ચૂંટી કાઢશે.

શહેર ગ્રંથાલય સત્તા મંડળ તેવા શહેરોના ગ્રંથાલયોને લાગુ પડશે કે રાજ્ય સાર્વજનિક ગ્રંથાલય પદ્ધતિનો ભાગ હોય, કર્ણાટક સાર્વજનિક ગ્રંથાલય પદ્ધતિ જ્યાં આ પ્રકારના અગિયાર શહેર ગ્રંથાલયો છે ત્યાં સાથે શહેર ગ્રંથાલયોની ઘટના જોવા મળે છે. મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશનો દ્વારા સ્થાપવામાં આવેલ અને ચલાવવામાં આવતા શહેર ગ્રંથાલયોમાં પ્રશાસનની પદ્ધતિ જુદી હોય છે.

જિલ્લા ગ્રંથાલય સત્તા મંડળની રચના નીચે પ્રમાણે છે.

1. જિલ્લાના બે વ્યવસાયિકો જેમણે સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોની બાબત માટે નોંધપાત્ર સેવાઓ આપી હોય.
2. સરકાર દ્વારા નિમાયેલ પંચાયત સમિતિઓ અથવા તેને સમકક્ષ મંડળોના બે પ્રમુખો
3. જિલ્લાની દરેક મ્યુનિસિપાલિટી સભાના સભ્યોમાંથી બે મ્યુનિસિપલ સભ્યોએ ચૂંટેલ એક સભ્ય
4. જિલ્લા શિક્ષણ (પ્રૌઢ શિક્ષણ) અધિકારી
5. જિલ્લામાં સહાય મેળવતા સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોના સંચાલક મંડળોના પ્રમુખોએ ચૂંટી કાઢેલ એક સભ્ય
6. જે તે જિલ્લામાં કાર્ય કરતા હોય તેવા માન્ય ગ્રંથપાલ મંડળોમાંથી સરકાર દ્વારા નિમાયેલ એક સભ્ય
7. જિલ્લા માહિતી કેન્દ્રના વડા.
8. જિલ્લા સાર્વજનિક ગ્રંથાલય (અને માહિતી કેન્દ્ર)ના ગ્રંથપાલ હોદ્દાગત રીતે જિલ્લા ગ્રંથાલય સત્તા મંડળના મંત્રી હશે.

જિલ્લા ગ્રંથાલય સત્તા મંડળના બિનઅધિકારી સભ્યોમાંથી તેની પ્રથમ સભામાંથી તેનો પ્રમુખ ચૂંટી કાઢશે.

જિલ્લા ગ્રંથાલય સત્તા મંડળે જિલ્લામાં શાખા ગ્રંથાલયો, સેવા કેન્દ્રો અને ફરતા ગ્રંથાલયોનું સંયોજન કરવાનું છે. કેટલાક રાજ્ય સાર્વજનિક ગ્રંથાલયધારાઓમાં જિલ્લા ગ્રંથાલયોને તેમના કાર્યક્ષેત્રમાં ગ્રંથાલયોના નેટવર્કની જવાબદારી સોંપવામાં આવેલ છે. જિલ્લા ગ્રંથાલયોના પ્રશાસનમાં આ નવી દિશા આ રીતે ઉમેરવામાં આવી છે.

શહેર / જિલ્લા ગ્રંથાલયના સત્તા મંડળો સમગ્ર રાજ્યમાં વિખરાયેલા હોય છે અને તેઓ તેમના કાર્યક્ષેત્રને સારી રીતે આવરી લેવા મધ્યસ્થ અને અન્ય સાર્વજનિક ગ્રંથાલયો સ્થાપવા માટે જવાબદાર છે. તેમની ફરજો ગ્રંથાલયમાં તથા ઘેર વાંચવા આપવા માટે પુસ્તકો ઉપલબ્ધ કરાવવા માટે ગ્રંથસંગ્રહ વિકસાવવા સુધીની હોય છે. તેઓ વસ્તી આધારિત શાખા ગ્રંથાલયો અને સેવા કેન્દ્રોની સંખ્યા નક્કી કરે છે. તેમના કાર્યોમાં સમાજના દરેક વિભાગો (વર્ગો)માં વાચનદેવને પ્રોત્સાહન અને ટકાવી રાખવાનો અને વિસ્તરણ કાર્યક્રમોનું આયોજન કરવાનો સમાવેશ થાય છે. તેમણે વાચકોની જરૂરિયાતોને ઓળખવા અને તેને પહોંચી વળવા પ્રયત્નો કરવા પડશે. તેમણે પ્રથમ પેઢીના વાચકો, સમાજના નબળા વર્ગો, સ્ત્રીઓ, યુવાનો તથા નવા શિક્ષિતો અને દૂરસ્થ રહી અભ્યાસ કરનારાઓ ઉપર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવું પડશે. અંતરિયાળ વિસ્તારોમાં દાખલ થવા માટે ફરતા ગ્રંથાલયો જેવા અસરકારક વ્યૂહ વિચારવા અને વાચકગણને આકર્ષવા અને જાળવી રાખવો એ તેમની કાર્યસૂચિના મુખ્ય કાર્યક્રમો છે.

12.3.3 તાલુકા / ગ્રામ / પંચાયત ગ્રંથાલય સત્તા મંડળો : રચના, ફરજો અને કાર્યો (TALUKA/ VILLAGE/ PANCHAYAT LIBRARY AUTHORITY : COMPOSITION, DUTIES AND FUNCTIONS) :

તાલુકા, ગ્રામ પંચાયત ગ્રંથાલયો એ રાજ્યની સાર્વજનિક ગ્રંથાલય પદ્ધતિના ભાગ તરીકે સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોના કાર્યો કરતા એકમો છે. તેઓ જ્યાં કાર્ય કરે છે તે કાર્યક્ષેત્રના સંબંધિત જિલ્લા ગ્રંથાલયમાંથી તેઓ સત્તા મંડળ વિકસાવે છે. તેમના પ્રશાસનમાં તેમના સ્વરૂપ, કદ અને સેવાઓ માટેની કોઈ વિશિષ્ટ રીતભાતમાં દેખીતી ભિન્નતા નથી. તાલુકા ગ્રંથાલયો સામ્યતા ધરાવતા ગ્રંથાલયો છે પરંતુ ગામડાઓમાં પંચાયત જનસમુદાય તરીકે કાર્ય કરે છે. તેમના પ્રશાસનમાં અન્ય ગ્રંથાલયો અને સેવાઓનું જોડાણ મુખ્ય પરિબળ છે.

ભારતીય રાજ્ય બંધારણમાં તાજેતરનો 73મો અને 74મો સુધારો, મ્યુનિસિપાલિટીઓ અને પંચાયતોના વિસ્તારમાં આવેલ ગ્રંથાલયોની અગાઉની ગ્રંથાલય સત્તા મંડળોની રીતભાત ઉપર અસર કરે છે. આ સુધારાને કારણે આ ગ્રંથાલયો સ્થાપવા અને નિભાવવાની સ્થાનિક સત્તા મંડળની જવાબદારીને આરામ આપે છે. (બંધ કરાવે છે.: આ સુધારાની રાજ્યો હજુ નોંધ લેવાની બાકી છે અને તેમના કાયદાઓમાં યોગ્ય સુધારા દાખલ કરવાના છે.

◆ તમારી પ્રગતિ ચકાસો

3 રાજ્ય ગ્રંથાલય સત્તા મંડળની રચનાની ચર્ચા કરો

નોંધ (1) નીચે આપેલ જગ્યામાં તમારા ઉત્તરો લખો

(2) આ એકમને અંતે આપેલ ઉત્તરો સાથે તમારા ઉત્તરો ચકાસો

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

12.4 ગ્રંથાલય સત્તા મંડળો દ્વારા સ્થપાયેલી સમિતિઓ (COMMITTEES CONSTITUTED BY LIBRARY AUTHORITIES) :

ગ્રંથાલય સત્તા મંડળોને વિવિધ સમિતિઓ દ્વારા વિચારેલ ગ્રંથાલય કાર્યક્રમોનું પ્રશાસન કરવાનું હોય છે. તે પૈકી કાયમી સ્વરૂપની ચર્ચા કરી ચૂક્યા છીએ. નવી પરિસ્થિતિમાં ખાસ હેતુ માટે સમિતિની નિમણૂંક કરવામાં આવે છે. રાજા રામમોહન રાય લાયબ્રેરી ફાઉન્ડેશનની 1972માં સ્થાપના કરવામાં આવી ત્યારથી દેશમાં કેટલાક કાર્યક્રમ અને સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોને સહાય કરવાની નવી યોજનાઓ દાખલ કરવામાં આવી હતી. આ બાબતે રાજ્ય કક્ષાએ રાજ્ય ગ્રંથાલય આયોજન સમિતિ તરીકે ઓળખાતી (SLPC) સમિતિનો વધારો કરવામાં આવ્યો છે. આને વિશિષ્ટ હેતુવાળી સમિતિ તરીકે વર્ણવી શકાય. રાજ્ય ગ્રંથાલય સમિતિ અને રાજ્ય ગ્રંથાલય આયોજન સમિતિ ક્રમશઃ અને સંવાદિતાથી એવી રીતે કાર્ય કરે છે કે જેથી ફાઉન્ડેશનની સહાયનો મહત્તમ લાભ મેળવી શકાય. આ સમિતિની રચનામાં અધ્યક્ષ તરીકે શિક્ષણ વિભાગના સચિવ, ફાઉન્ડેશનના ચેરમેન, ફાઉન્ડેશનના ચેરમેનના સૂચવેલ ઉપરાંત રાજ્ય સરકારે નિમેલ સભ્યોનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે. ફાઉન્ડેશનની સહયોગી અને બિનસહયોગી (Matching and Non Matching) યોજનાઓના પ્રશાસનના નિયમો અને કાર્યરીતિ માટે રાજ્ય ગ્રંથાલય સમિતિએ કમિટીઓ અથવા પેટાકમિટીઓની રચના કરવી ફરજિયાત છે. દા.ત. પુસ્તકો અને અન્ય વાચનસામગ્રીનો પર્યાપ્ત જથ્થાના વિકાસ માટે ફાઉન્ડેશનની સહયોગી સહાય મેળવવા માટે રાજ્ય ગ્રંથાલય સમિતિ (SLC) દ્વારા નિમાયેલ પુસ્તક પસંદગી સમિતિ / પેટા સમિતિ.

વિશિષ્ટ હેતુઓ જેવા કે રાજ્ય ગ્રંથાલયધારાની પુનઃ વિચારણા, સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોમાં કાર્ય કરતા જુદી જુદી કક્ષાના કર્મચારીઓના પગારધોરણો અને વિવિધ કક્ષાએ વિસ્તરણ કરવાની ગ્રંથાલય

સેવાઓમાં ઉપસ્થિત થતા કાયદાકીય વહીવટી અવરોધોનો અભ્યાસ કરવા અને આ બાબતો ઉપર લેવા માટેના પગલાની ભલામણ કરવા રાજ્ય ગ્રંથાલય સમિતિ હંગામી કમિટીની નિમણૂક કરશે. સામાન્ય રીતે આવી સમિતિઓના ચેરમેન અને સભ્યોના નામ સાથે કાર્ય સંદર્ભ સાથે નિમણૂક કરવામાં આવતી હોય છે. જો કે વિશિષ્ટ હેતુઓ માટેની સમિતિઓનો સમયગાળો વધારી શકાય તેવો હોય છે જ્યારે હંગામી સમિતિઓ મર્યાદિત સમયગાળા માટે હોય છે. આવી વિશિષ્ટ હેતુવાળી અને હંગામી સમિતિઓ રાજ્ય ગ્રંથાલય સમિતિને તેના કાર્યને અસરકારક રીતે આગળ લઈ જવામાં મદદ કરે છે અને વિશિષ્ટ માહિતી પૂરી પાડે છે.

12.5 રાજ્ય ગ્રંથાલયોનો વિભાગ : ફરજો અને કાર્યો (THE STATE DEPARTMENT OF LIBRARIES : DUTIES AND FUNCTIONS) :

રાજ્ય ગ્રંથાલયોનો વિભાગ અથવા નિયામકનું કાર્યાલય એ રાજ્ય સાર્વજનિક ગ્રંથાલય પદ્ધતિનો અટપટા ચિત્રનો સૌથી અગત્યનો ભાગ છે. રાજ્ય ગ્રંથાલયોના વિભાગના કાર્યો અને ફરજોના સ્વીકાર કર્યા સિવાય પદ્ધતિના પ્રશાસનની ચર્ચા અધૂરી રહેશે.

ગ્રંથાલયોના નિયામક રાજ્ય ગ્રંથાલય સમિતિના મંત્રી છે અને તેથી રાજ્યમાં ગ્રંથાલયોના વિકાસમાં અને યોગ્ય કામગીરીમાં તેમની ભૂમિકા ઘણી નિર્ણાયક છે. તેમણે રાજ્ય ગ્રંથાલય સમિતિના નિર્ણયોનો તેમના ઉપર અસરકારક રીતે અમલ પણ કરાવવાનો છે.

ગ્રંથાલયોના નિયામકે ભજવવાની નોંધપાત્ર ભૂમિકાને ધ્યાનમાં રાખી, મોટા ભાગના સાર્વજનિક ગ્રંથાલય ધારાઓ ગ્રંથાલય વ્યવસાયિકના વડપણ નીચે નિયામકના અલગ એકમોની જોગવાઈ પૂરી પાડી છે. નિયામકની ફરજો અને કાર્યો આકરા છે આઈએલએનો આદર્શ ધારો તેમને નીચે પ્રમાણે દર્શાવે છે.

1. સાર્વજનિક ગ્રંથાલય પદ્ધતિનું રાજ્યમાં નિરીક્ષણ કરે છે અને માર્ગદર્શન આપે છે અને તેની સેવાઓને પ્રોત્સાહિત કરે છે.
2. રાજ્ય ગ્રંથાલય સમિતિની ભલામણો આગળ લઈ જાય છે.
3. રાજ્ય અને જિલ્લા કક્ષાએ ગ્રંથાલય ફંડ અને માનવ શક્તિના યોગ્ય ઉપયોગ અને નિયંત્રણની ખાત્રી આપે છે.
4. રાજ્યમાં કાર્યરત ગ્રંથાલય સંઘોને માન્યતા આપે છે.
5. આ કાયદા અન્વયે બનાવેલ નિયમો અનુસાર જે ગ્રંથાલયો સરકારમાંથી સહાય મેળવવાની ખાત્રતા ધરાવતા તેમને જાહેર કરે છે.
6. રાજ્યમાં ગ્રંથાલયો અને ગ્રંથાલયોનું નોંધણીપત્રક નિભાવે છે.
7. રાજ્યમાં સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોની કામગીરીનો વર્ણનાત્મક અને વિવેચનાત્મક અહેવાલ ગ્રંથાલય સમિતિ દ્વારા સરકારને સોંપે છે.
8. પ્રેસ એન્ડ રજીસ્ટ્રેશન ઓફ બુક્સ એક્ટ- 1867 સંબંધી તમામ બાબતોનું નિરીક્ષણ કરે છે. માર્ગદર્શન આપે અને વ્યવહારો કરે છે અને રાજ્ય કોપીરાઈટ ગ્રંથાલયનું સંચાલન કરે છે. અને
9. આ કાયદા અને તેના અન્વયે બનેલા નિયમો દ્વારા લાદવામાં આવેલા અથવા આપવામાં આવેલા અથવા સૂચનો આપી અન્ય ફરજો ભજવવી અને આવી બીજી સત્તાઓનો ઉપયોગ કરવો,
  - આયોજન પંચના કાર્યકારી જૂથે આદર્શ સાર્વજનિક ગ્રંથાલય વિધેયકમાં દર્શાવેલ વધારાની ફરજો અને કાર્યો નીચે દર્શાવેલા છે. જેથી મુખ્ય એક યાદી સંપૂર્ણ કરવામાં આવે.
1. વિવિધ કક્ષાના ગ્રંથાલય કર્મચારીઓની તાલીમની ગોઠવણી કરવી અથવા પૂરી પાડવી.
2. રાજ્યમાં જિલ્લા, જૂથ અને અન્ય ગ્રંથાલયોની તપાસ હાથ ધરવી અને તેમને સલાહ સેવાઓ આપવી.
3. લવાજમી ગ્રંથાલયોને અપાતી સહાય (ગ્રાન્ટ)નો વહીવટ કરવો અને તેમની તપાસ હાથ ધરવી.

4. જિલ્લા ગ્રંથાલયોની અને જિલ્લામાં આવેલ જુદા જુદા ગ્રંથાલયોની ક્રિયાઓ (સેવાઓ)ની સીમા નક્કી કરવી.

ગ્રંથાલયોના નિયામકનું કાર્યાલય ડેપ્યુટી અને મદદનીશ નિયામક જેમને કેટલીક કક્ષા સુધીની સત્તા નિયામક દ્વારા આપવામાં આવી હોય તેમના નિયંત્રણ નીચે પ્રાદેશિક, વિભાગીય અને જિલ્લા કાર્યાલયો દ્વારા કાર્યો કરાશે. આ બાબત આ ગ્રંથાલયોના પ્રશાસનને સુવિધા પૂરી પાડે છે.

◆ તમારી પ્રગતિ ચકાસો :

5 રાજ્ય ગ્રંથાલય સમિતિ (SLC)નું સ્વરૂપ કેવું હોવું જોઈએ ?

નોંધ (1) નીચે આપેલી જગ્યામાં તમારા ઉત્તરો લખો.

(2) આ પ્રકરણના અંતે આપેલા ઉત્તરો સાથે તમારા ઉત્તરો ચકાસો

.....

.....

.....

.....

.....

.....

12.6 ભારતમાં જુદા જુદા પ્રકારના સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોનું પ્રશાસન (GOVERNANCE OF DIFFERENT KIND OF PUBLIC LIBRARIES IN INDIA) :

રાષ્ટ્રીય ગ્રંથાલય, રાજ્ય મધ્યસ્થ ગ્રંથાલયો, પ્રાદેશિક / વિભાગીય ગ્રંથાલયો એક જ સ્વરૂપવાળા છે. તેઓ અગ્રિમ ગ્રંથાલયો તરીકે કાર્ય કરે છે અને તેમના કાર્યો અન્ય ગ્રંથાલયો કરતા જુદા છે. તેથી તેમનું પ્રશાસન જુદી રીતભાતને અનુસરે છે.

12.6.1 રાષ્ટ્રીય ગ્રંથાલય (National Library) :

ભારતનું રાષ્ટ્રીય ગ્રંથાલય 'રાષ્ટ્રીય' વિશેષણ સૂચવે છે કે આ ગ્રંથાલય એ સમગ્ર રાષ્ટ્રનું ગ્રંથાલય છે. દેશમાં સાર્વજનિક ગ્રંથાલય પદ્ધતિ વ્યવસાયિક તમામ બાબતોના માર્ગદર્શન અને દોરવણી માટે તેની તરફ જુએ છે. શ્રી વી. એસ. ઝા (1969)ના અધ્યક્ષપણા નીચેની રિવ્યૂઈંગ કમિટીના અહેવાલમાં તેના કાર્યો સારી રીતે દર્શાવેલ છે તે આ પ્રમાણે છે;

1. દેશમાં ઉત્પાદિત થયેલ હંગામી મહત્વ ધરાવતીને બાદ કરતા તમામ મુદ્રિત સામગ્રી પ્રાપ્ત કરવી અને સંગ્રહ કરવો.
2. દેશને લાગુ પડતી મુદ્રિત સામગ્રી ગમે ત્યાંથી પ્રકાશિત થઈ હોય તેનો સંગ્રહ કરવો અને આ પ્રકારની સામગ્રી દેશમાં પ્રાપ્ત ન હોય તો તેની પ્રતિમુદ્રિત (Photographic) સામગ્રી પ્રાપ્ત કરવી.
3. રાષ્ટ્રીય મહત્વ ધરાવતી હસ્તપ્રતો પ્રાપ્ત કરવી અને જાળવવી.
4. દેશ દ્વારા જરૂરી હોય તેવી પરદેશી સામગ્રી પ્રાપ્ત કરવી.
5. સામાન્ય અને વિશિષ્ટ પશ્ચાદ્વર્તી સામગ્રીના વાઙ્મય અને પ્રલેખીય સેવા આપવી.
6. વાઙ્મયી માહિતીના તમામ સ્ત્રોતોને આવરી લેતું સંપૂર્ણ અને ચોકસાઈયુક્ત જ્ઞાનના માર્ગદર્શક કેન્દ્ર તરીકે કામ કરવું.
7. છાયાચિત્રો પ્રતિકૃતિ નિર્માણ સેવાઓની જોગવાઈઓ કરવી.
8. આંતરરાષ્ટ્રીય કક્ષાએ પુસ્તકના આદાનપ્રદાન અને આંતરરાષ્ટ્રીય લોન સેવાના કેન્દ્ર તરીકે કામ કરવું.

તે ભારતમાં ઉત્પાદિત તે જ રીતે ભારતીયો દ્વારા લખાયેલ તમામ મુદ્રિત સામગ્રી અને ભારતને લગતી ગમે ત્યાંથી અને ગમે તે ભાષામાં પ્રકાશિત થયેલી પરદેશીઓ દ્વારા લખાયેલ તમામ વાચન અને માહિતી સામગ્રીના કેન્દ્ર તરીકે સેવા આપે છે. ડિલીવરી ઓફ બુક્સ (ન્યુઝ પેપર્સ) એક્ટ 1954 અને સુધારેલા એક્ટ 1956 અન્વયે ભારતમાં પ્રકાશિત થયેલ

સામગ્રી પણ પ્રાપ્ત કરે છે. રાષ્ટ્રીય ગ્રંથાલયના સંકુલમાં આવેલા મધ્યસ્થ સંદર્ભ ગ્રંથાલયને ભારતીય રાષ્ટ્રીય વાહ્યમયસૂચિના સંપાદન અને પ્રકાશનનું કાર્ય સોંપવામાં આવેલ છે.

પ્રશાસન : રાષ્ટ્રીય ગ્રંથાલયના ઉપરોક્ત હેતુઓ વિસ્તૃત ફલક આધારિત છે અને રાષ્ટ્રીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપ ધરાવે છે. તેથી રાષ્ટ્રીય ગ્રંથાલયનું પ્રશાસન સત્તા મંડળ વિશાળ ફલક આધારિત અને વિસ્તૃત હોવું જોઈએ. સાંપ્રત સમાજમાં ભારત સરકારના સાંસ્કૃતિક અને પ્રવાસન મંત્રાલય નીચે ગૌણ કાર્યાલય તરીકે કાર્ય કરે છે. ભારતના રાષ્ટ્રપતિ ગ્રંથાલયના મુલાકાતી હોય છે જેમની સાથે પ્રશાસન સત્તામંડળ(Board)ની તપાસ અને નિયંત્રણના હક્ક આપવામાં આવેલ છે. રાષ્ટ્રીય ગ્રંથાલયધારો 1976 નીચે મુજબ પ્રશાસન સત્તા મંડળની રચના કરવાની જોગવાઈઓ સૂચવી છે.

1. કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા આગવી શૈક્ષણિક પ્રતિભા ધરાવનારની ચેરમેન તરીકે નિમવામાં આવશે.
2. પાર્લામેન્ટ દ્વારા ચૂંટાયેલ ત્રણ વ્યક્તિઓ, લોકસભા અથવા હાઉસ ઓફ પીપલ્સમાના સભ્યોએ ચૂંટેલ બે અને રાજ્ય સભા અથવા કાઉન્સિલ ઓફ સ્ટેટ્સમાંથી કાઉન્સિલ ઓફ સ્ટેટ્સના સભ્યોએ ચૂંટેલ એક.
3. ત્રણ વ્યક્તિઓ રાજ્ય સરકારો દ્વારા વર્ણાનુક્રમે વારાફરતી ચક્રીય ક્રમે નિમણૂંક કરશે.
4. ચાર વ્યક્તિઓ ભારતની યુનિવર્સિટીઓનું પ્રતિનિધિત્વ કરશે. વર્ણન કરેલ રીત મુજબ નિમણૂંક કરાશે.
5. યુનિવર્સિટી ગ્રાન્ટ કમિશનના ચેરમેન અથવા ચેરમેનના બદલે કમિશન તેમના સભ્યોમાંથી નિમણૂંક કરશે.
6. સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોના મુખ્ય ગ્રંથપાલોમાંથી એક (રાષ્ટ્રીય ગ્રંથાલય સિવાય) જેમની નિમણૂંક વર્ણાનુક્રમમાં ચક્રીય ક્રમે ભારત સરકાર કરશે
7. ભારતના સાર્વજનિક ગ્રંથાલયો જેઓ સાહિત્યિક અથવા સૌંદર્યશાસ્ત્રીય મહત્વની હસ્તપ્રતોનો સંગ્રહ ધરાવતા હોય તેવા ગ્રંથાલયોના મુખ્ય ગ્રંથપાલોમાંથી એક જેમની નિમણૂંક કેન્દ્ર સરકાર કરશે.
8. ભારતીય ગ્રંથાલય સંઘ (ILA) દ્વારા નીમાયેલ એક વ્યક્તિ
9. નેશનલ આર્કાઇવ્ઝ ઓફ ઈન્ડિયાના ડાયરેક્ટર
10. કેન્દ્ર સરકાર માનવીય વિદ્યાઓ, વિજ્ઞાન, સામાજિક વિજ્ઞાનો, વૈદકશાસ્ત્ર, ઈજનેરી અને ટેકનોલોજી અને કાયદો વગેરેને આવરી લેતી વિદ્યાશાખાઓમાં નામના પ્રાપ્ત કરેલ 8 વ્યક્તિઓની નિમણૂંક કરશે.
11. ગ્રંથાલયમાં સેવા આપતા અધિકારીઓ અને અન્ય કર્મચારીઓ તેમનામાંથી ચૂંટી કાઢેલ બે વ્યક્તિઓ જે પૈકી ઓછામાં ઓછો એક ગ્રંથાલયના ટેકનિકલ સ્ટાફમાંથી હોવો જોઈએ.
12. ગ્રંથાલય અને નાણાકીય બાબતો સાથે વ્યવહાર ધરાવનારા મંત્રાલયો અથવા વિભાગોનું પ્રતિનિધિત્વ કરવા કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા સંયુક્ત સચિવ કરતા નીચેનો હોદ્દો ધારણ કરતા ન હોય તેવા બે વ્યક્તિઓની નિમણૂંક કરવામાં આવશે.
13. પશ્ચિમ બંગાળ સરકારનું પ્રતિનિધિત્વ કરવા પશ્ચિમ બંગાળ રાજ્ય સરકાર દ્વારા નિમાયેલ એક વ્યક્તિ
14. ગ્રંથાલયના નિયામક જેઓ મંત્રી હશે.

આ રીતે પ્રશાસન સત્તા મંડળ જુદા જુદા ક્ષેત્રો વિદ્યાશાખા, વિસ્તારોના 29 સભ્યો ધરાવે છે જેમાંથી ગ્રંથાલયની અસરકારક કામગીરી માટે જરૂરી જ્ઞાન અને તજજ્ઞો મળી રહે છે. આ મંડળ વર્ષમાં ઓછામાં ઓછું બે વાર મળશે તેવી ધારણા છે.

પ્રશાસન સત્તા મંડળના નવ સભ્યો ધરાવતી કાર્યવાહક સમિતિ પણ હોય છે. કાયદા અન્વયે બોર્ડને તેની સત્તાઓના ઉપયોગ કરવા અને ફરજોનું પાલન કરવામાં મદદ કરવા

ગ્રંથાલય નિયામક તેના ચેરમેન હોય છે અને બોર્ડ દ્વારા અન્ય સભ્યો અંશતઃ બોર્ડમાંથી અને અંશતઃ બહારથી નિમણૂક કરવામાં આવશે.

બી.પી. બરુઆએ તેમના પુસ્તક "National Policy in Library and Information System and Service for India: Perspectives and Projection (1992)માં રાષ્ટ્રીય ગ્રંથાલયના પ્રશાસન ઉપર નીચે મુજબ નોંધ કરેલ છે.

“1976માં રાષ્ટ્રીય ગ્રંથાલય સત્તા મંડળને માન્યતા આપવા પગલા લેવામાં આવ્યા છે. કાયદા અન્વયે પ્રથમ નિયામક નિમવામાં આવ્યા હતા અને પોતાના હાથમાં કામ સોંપાશે પરંતુ કાયદોએ લટકાવેલા રાખેલ છે.”

12.6.2 રાજ્ય મધ્યસ્થ ગ્રંથાલય (State Central Library) :

રાજ્ય મધ્યસ્થ ગ્રંથાલયનો મોલો રાજ્યની ગ્રંથાલય પદ્ધતિની અગ્રિમ સ્થાન તરીકેનો છે. તેથી તેણે વિશિષ્ટ ફરજો અમલમાં મૂકવાની હોય છે. જરૂરી ગોપાલરાવ ઇકલોતેના પુસ્તક Public Library System (1978)માં રાજ્ય મધ્યસ્થ ગ્રંથાલયના કાર્યોનું જે વિધાન આપેલ છે તે ઘણું વિસ્તૃત છે તે નીચે આપેલ છે.

1. રાજ્યમાં સાંપ્રત અને ઐતિહાસિક બંને પ્રકારની ઉત્પાદિત થયેલી તમામ સાહિત્યિક, વૈજ્ઞાનિક, ટેકનોલોજીકલ અને સંબંધિત અન્ય સામગ્રીનો સંગ્રહ કરવો તે રાજ્યમાં પ્રકાશિત થયેલ પુસ્તકો અને સમાચારપત્રોનો કોપીરાઈટ સંગ્રહનો પણ સમાવેશ કરી શકશે.
2. રાજ્યની સાંસ્કૃતિક અને ભારતની સંયોજિત સંસ્કૃતિ સાથે સંબંધિત સામગ્રીનું કલામંદિર બનવું (સંગ્રહ કેન્દ્ર થવું.)
3. વિદ્વાનો અને સંશોધન કાર્યકરો માટે સંદર્ભ સામગ્રીનો મુખ્ય સ્ત્રોત બનવું.
4. તમામ પુસ્તકો, સામયિકો, સમાચારપત્રો અને રાજ્યના અન્ય ગ્રંથાલયોમાં હોય તેવી વાચનસામગ્રી અને રાષ્ટ્રભાષા હિન્દીની સામગ્રીની સાથે રાજ્યમાં બોલાતી અન્ય ભાષાઓની રાજ્ય વાઙ્મયસૂચિના સંપાદન માટેની સત્તા તરીકે કામ કરવું. આ વિદ્વાનો અને સંશોધકો ઉપયોગ માટે તથા તે જ રીતે બાળકોના પુસ્તકો અને અંધજનો માટેના વિભાગો હોય તેમના માટે વિશિષ્ટ વાઙ્મયસૂચિઓનો સમાવેશ કરાશે.
5. પુસ્તકો અને અન્ય ગ્રંથાલય સામગ્રીના આંતર પ્રાદેશિક આંતરરાજ્ય લોન અને આંતરગ્રંથાલય સહકારના કેન્દ્રબિંદુ અને સંયોજન પ્રતિનિધિ તરીકે સેવા આપવી.
6. રાજ્ય અને આંતરરાજ્ય પુસ્તક આદાનપ્રદાન માટેનું સંયોજન કેન્દ્ર બનવું.
7. રાજ્ય સંઘસૂચિના સંપાદન અને નિભાવની પ્રતિનિધિ કચેરી બનવું.
8. રાજ્ય વિધાનસભા અને સરકારી વિભાગોને વાઙ્મયસૂચિ સેવાઓ પૂરી પાડવી.
9. આંતર ગ્રંથાલય સહકાર માટે શરૂઆત કરવી અને પ્રોત્સાહન આપવું. તથા વિશ્વવિદ્યાલયો અને અન્ય વિશિષ્ટ ગ્રંથાલયો સહિત તે લાગુપડતી તમામ બાબતોનું સંયોજન આગળ લઈ જવું.
10. મજબૂત સંદર્ભ સંગ્રહ અને સેવાઓ નિભાવવી. રાષ્ટ્રીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય પ્રમાણિત સંદર્ભકાર્ય તથા રાજ્ય સરકાર અને કેન્દ્ર સરકારના પ્રકાશનો તેણે ધરાવવા જોઈએ (સંગ્રહ કરવો જોઈએ.)
11. તેણે વાણિજ્યિક, ઔદ્યોગિક, ટેકનિકલ અને અન્ય માહિતી સહિત રાજ્ય અને દેશની બાબતો ઉપરની માહિતી માટે રાજ્યના અન્ય ગ્રંથાલય અથવા અન્ય કોઈ દ્વારા માગવામાં આવે ત્યારે માહિતીના આદાનપ્રદાન કેન્દ્ર તરીકે કાર્ય કરવું. તેણે તમામ માટે પ્રલેખ અને માહિતી સેવાઓનું સંગઠન કરવું પરંતુ રાજ્ય વિધાનસભા અને સરકારી વિભાગો ખાસ કરીને કરવું.
12. પુસ્તક પ્રદર્શન અને વ્યવસાયિક અને ગ્રંથાલય પરિસંવાદ અને લેખકો, બાળ સાહિત્યના વાર્તાકારો અથવા અંધજનો માટે બ્રેઈલ કામ માટે કાર્યશાળાનું આયોજન કરવું.

- 13 શાળા અને બાળ ગ્રંથાલયોના વિસ્તરણ અને સુધારણા માટે સંગઠન અને વિકાસનું પોતાનું આયોજન થતું હોય ત્યાં ભલામણ કરવા સહકાર આપવો.
- 14 રાજ્ય કક્ષાએ પ્રકાશિત થતા પ્રકાશનોનું કેન્દ્રિય સૂચિકરણ અને વર્ગીકરણ કરવું અને સૂચિકાર્ડ અથવા ગ્રંથાલયો દ્વારા પ્રકાશિત સૂચિના વિતરણની ખાત્રી આપવી. ગ્રંથાલય સેવાઓના વિકાસ અને નિરક્ષરતા નાબૂદી અને સતત શિક્ષણના પ્રોત્સાહન માટે ઉપયોગી દૃશ્ય શ્રાવ્ય અને અન્ય સાધનો એકત્રિત કરવા અને વિતરણ કરવું.
- 15 ગ્રંથપાલો અને કર્મચારી સભ્યો માટે નોકરી દરમ્યાનની તાલીમની જોગવાઈ કરવી અને ખાનગી સંગઠનો અને ગ્રંથાલય સંઘો દ્વારા ચલાવવામાં આવતા ગ્રંથાલય તાલીમ વર્ગોનું નિરીક્ષણ કરવું સામાન્ય અભ્યાસક્રમ નક્કી કરવો અને અને સામાન્ય પરીક્ષા લેવી અને આવા ગ્રંથાલય તાલીમ વર્ગોના પ્રમાણપત્રોનું વિતરણ કરવું.
- 16 રાજ્યના તમામ ગ્રંથાલયો માટે પુસ્તકો અને અન્ય સામગ્રી પસંદ કરવી.
- 17 ફરજિયાત જમા કરાવવાના કાયદા અન્વયે મેળવેલ પુસ્તકોનો નિભાવ કરવો અને પૂરી પાડવી.
- 18 જ્યાં સુધી શહેર અને જિલ્લા ગ્રંથાલયો બાળકો અને અંધજનો માટેના વિભાગો શરૂ કરે ત્યાં સુધી આવા વિભાગો નિભાવવા
- 19 પ્રાદેશિક અને જિલ્લા ગ્રંથાલયોનું નિરીક્ષણ કરવું અને તેમની કામગીરી યોગ્ય રીતે કરવામાં આવી રહી છે કે કેમ તે જોવું.
- 20 નવા સાક્ષરો અને જુદી જુદી ઉંમરના બાળકો માટેની વાચનસામગ્રીના ઉત્પાદન માટે વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ અને પ્રોત્સાહન પૂરું પાડવું જોઈએ તેણે અંધજનો માટે બ્રેઈલ સાહિત્યનું સંયોજન કરવું અને પ્રોત્સાહન પૂરું પાડવું.

રાજ્ય મધ્યસ્થ ગ્રંથાલયના કાર્યોના ઉપરોક્ત વિધાનમાંથી જોવા મળશે કે આ ગ્રંથાલયને રાજ્ય કક્ષાએ વૈવિધ્યપૂર્ણ જવાબદારીઓ સોંપાયેલ છે. આ રાષ્ટ્રીય કક્ષાએ દેશના રાષ્ટ્રીય ગ્રંથાલયને જે સોંપાયેલ તેના જેવી જ છે. આ કાર્યો સારી રીતે પાર પાડવા માટે તેના યોગ્ય પ્રશાસનની જરૂરિયાત છે. સામાન્ય રીતે રાજ્ય મધ્યસ્થ ગ્રંથાલય ધારામાં તેઓ રાજ્ય મધ્યસ્થ ગ્રંથાલયો લક્ષણોમાં સરકારી ગ્રંથાલયોના કાર્યાલયની માર્ગદર્શન નીચે કાર્ય કરે તેવી ગૃહિત અપેક્ષા રાખવામાં આવેલ છે. તેમ છતાં આન્ધ્રપ્રદેશ રિવ્યૂ કમિટીએ ભલામણ કરી છે. રાજ્ય મધ્યસ્થ ગ્રંથાલય માટે રાજ્ય મધ્યસ્થ ગ્રંથાલય સત્તા મંડળ તે જ રીતે પ્રાદેશિક ગ્રંથાલયો માટે હોવું જોઈએ. ભારરૂપ કાર્યો ન જોતાં તેને પાર પાડવા માટે રાજ્ય મધ્યસ્થ ગ્રંથાલયની કામગીરીનું નિરીક્ષણ અને નિયંત્રણ કરવા માટે અલગ સત્તા મંડળ હોય તે આવશ્યક છે. વધુમાં જ્યારે કાયદામાં જિલ્લા મધ્યસ્થ ગ્રંથાલયો માટે આ પ્રકારનું સત્તા મંડળ આપવામાં આવેલ છે. ત્યારે રાજ્ય મધ્યસ્થ ગ્રંથાલયને તેનું સ્વતંત્ર સત્તા મંડળ હોય તે યોગ્ય છે.

આ પ્રકારના સત્તા મંડળની રચના નીચે મુજબ સૂચવેલ છે.

સત્તા મંડળના બિનઅધિકારી સભ્યોમાંથી તેની પ્રથમ મિટિંગમાં પ્રમુખ ચૂંટી કાઢવામાં આવશે. સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોના નિયામક અને તેની રચના થયાના એક મહિના કરતા વધુ ન હોય તેવા નક્કી કરેલ સમયમાં સભ્યોને બોલાવશે.

- જો રાજ્ય ગ્રંથાલય વિભાગ અલગ હોય તો સાર્વજનિક ગ્રંથાલય વિભાગના સચિવ અથવા રાજ્યના શિક્ષણ વિભાગના સચિવ અથવા રાજ્યના શિક્ષણ વિભાગના સચિવ.
- નાણાં વિભાગના સચિવ.
- સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોના નિયામક
- રાજ્ય મધ્યસ્થ ગ્રંથાલયના મુખ્ય ગ્રંથપાલ તે સત્તા મંડળ મંત્રી- સભ્ય હશે
- પ્રાદેશિક ગ્રંથાલયોમાંથી વરિષ્ઠ ગ્રંથપાલ
- રાજ્યમાં આવેલ વિશ્વવિદ્યાલયોના બે ગ્રંથપાલો એક સામાન્ય વિશ્વ વિદ્યાલયોમાંથી અને એક ટેકનોલોજીકલ અને વ્યવસાયિક વિશ્વવિદ્યાલયોમાંથી.

- રાજ્યના વાણિજ્યિક સંગઠન (Chamber Of Commerce)ના પ્રમુખ
- જિલ્લા ગ્રંથાલય સત્તા મંડળના બે પ્રમુખ જે તમામ પ્રમુખોએ ચૂંટેલ હોય અથવા સરકાર દ્વારા વારાફરતી ચક્રિય ક્રમે નીમાયેલા હોય.
- વિશિષ્ટ જ્ઞાન ધરાવતા હોય તેવા અથવા સાર્વજનિક ગ્રંથાલય ખાસ કરીને સંદર્ભ અને સંશોધનનો અનુભવ હોય તેવા ત્રણ નિષ્ણાત
- મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશનના મેયર અથવા તેમના પ્રતિનિધિ.
- ઉપભોક્તા સંઘને પ્રતિનિધિત્વ આપવું તે પણ ઇચ્છનીય છે.

રાજ્ય મધ્યસ્થ ગ્રંથાલય એ સંદર્ભ અને સંશોધન ગ્રંથાલય હોય તે જરૂરી છે. તેને શક્ય બનાવવા તેને અનન્ય કાર્યોની જવાબદારીઓ સોંપવા તેનું સંચાલનમાં એવું મંડળ હોય જે સુસંગત વૈવિધ્યસ્તરનું પ્રતિબિંબ પાડતું હોય.

12.6.3 પ્રાદેશિક/વિભાગીય ગ્રંથાલયો (REGIONAL/DIVISIONAL LIBRARIES):

મોટા કદના રાજ્યો માનવ વંશીય જૂથો અને / અથવા ભાષા જૂથોને આધારે વહીવટી હેતુસર વિભાજન કરવામાં આવતું હોય છે. અગાઉ મુંબઈ, મદ્રાસ અને કલકત્તા પ્રેસિડેન્સીઝ અને 1960ના દાયકામાં રાજ્યોની માન્યતા આપવામાં આવતા આન્ધ્ર અને મહારાષ્ટ્ર રાજ્યોમાં આ પ્રકારના વિભાગો છે. સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોના વિકાસ ઉપરના ફેજી કમિટીના અહેવાલ Fuzee Committee Report on Public Librararies (1940)માં તે સમયના મુંબઈ ઇલાકા (Bombay Presidency)ના કાર્ય ક્ષેત્રમાં ગુજરાતી, મરાઠી અને કન્નડ એમ ત્રણ ભાષા આધારિત જૂથો માટે ત્રણ પ્રાદેશિક ગ્રંથાલયો અનુક્રમે, વડોદરા, પુના અને ધારવાડમાં સ્થાપવા માટે સૂચવવામાં આવ્યું હતું. આ અભિગમને પુનઃગઠન પછી મહારાષ્ટ્ર સાર્વજનિક ગ્રંથાલય ધારો 1967માં રાજ્યમાં જુદા જુદા વિભાગોની ગ્રંથાલયની જરૂરિયાતો પૂરી પાડવા વિભાગીય ગ્રંથાલયોની જોગવાઈ દ્વારા આગળ અનુસરવામાં આવે છે. સાંપ્રત સમયમાં મહારાષ્ટ્રમાં છ વિભાગીય ગ્રંથાલયોનું અસ્તિત્વ છે. આ રીતભાતને સ્વીકારતું બીજું રાજ્ય આન્ધ્રપ્રદેશ છે જ્યાં હાલ વ્યક્તિગત ઓળખ સિવાય રાજ્ય મધ્યસ્થ ગ્રંથાલયના શાખા ગ્રંથાલયો તરીકે છ પ્રાદેશિક ગ્રંથાલયો કાર્ય કરી રહ્યા છે. નાના રાજ્યો અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોને આ પ્રકારના ગ્રંથાલયોની જરૂરિયાત નથી.

ડો. વી. વેંકટપ્પૈયાના આદર્શ ધારા એ પ્રાદેશિક ગ્રંથાલયોના કાર્યો નીચે મુજબ નક્કી કર્યા છે.

1. પ્રદેશના સંદર્ભમાં ગ્રંથાલય તરીકે કાર્ય કરવું અને પ્રાદેશિક માહિતી કેન્દ્ર તરીકે નિભાવ કરવો.
2. તેના નિયંત્રણ નીચે હોય તેવા ગ્રંથાલયોને અનુકૂળ હોય તેવા માહિતી સંપૂટો (Information Packages) વિકસાવવા
3. તમામ સ્તરે આંતર ગ્રંથાલય સહકારનું સંયોજન કરવું.
4. ગ્રંથાલય શિક્ષણ અને નોકરી દરમિયાન તાલીમનું નિરીક્ષણ અને નિયંત્રણ કરવું.
5. પ્રદેશમાં આવેલ ગ્રંથાલય સત્તા મંડળોની તપાસ અને નિરીક્ષણ કરવું.
6. પ્રદેશમાં આવેલ ગ્રંથાલય સત્તા મંડળો અન રાજ્ય મધ્યસ્થ ગ્રંથાલય વચ્ચે અગત્યની કડી (જોડાણ) તરીકે સેવા આપવી.
7. પ્રદેશમાં ગ્રંથાલય સેવાઓના વિકાસનું આયોજન કરવું તેનો તબક્કાવાર અમલ કરવો. સ્થાનિક સંગ્રહનો પદ્ધતિસર વિકાસ કરવો, પ્રદેશના ગ્રંથાલયોના સંગ્રહમાં હોય તેવા અગત્યના પ્રલેખોની સંઘસૂચિનું સંપાદન કરવું અને સંશોધન માટે ઉચ્ચક્રમની સેવાઓ પૂરી પાડવી એ પ્રાદેશિક / વિભાગીય ગ્રંથાલયોના તર્કગ્રાહ્ય અન્ય કાર્યો છે.

- ◆ પ્રાદેશિક / વિભાગીય ગ્રંથાલયોનું પ્રશાસન : જો કે પ્રાદેશિક / વિભાગીય ગ્રંથાલયો બે રાજ્યોમાં સ્થાપાયા છે અને તેમના કાર્યો આદર્શ ધારામાં દર્શાવેલ છે.

તેમનું નિયત કરેલું જુદું પ્રશાસન જોવા મળતુ નથી. હાલ તેઓ આન્ધ્રપ્રદેશમાં રાજ્ય ગ્રંથાલયની શાખાઓ તરીકે અથવા મહારાષ્ટ્રમાં સરકારી ગ્રંથાલયો તરીકે કાર્ય કરે છે. જસ્ટીસ ગોપાળરાવ ઇકબોતે પ્રાદેશિક ગ્રંથાલયોનું રાજ્ય મધ્યસ્થ ગ્રંથાલય સાથે સંકલન કરે છે. અને તેમને રાજ્ય મધ્યસ્થ ગ્રંથાલય સત્તા મંડળ નીચે મૂકે છે. પરંતુ પ્રદેશના જિલ્લાઓના શાસન કાર્યક્ષેત્રની મર્યાદા રાખેલ છે અને કાયદાકીય મોભાને અનુસાર તેમના કાર્યો નક્કી કરે છે.

12.7 વિશિષ્ટ સાર્વજનિક ગ્રંથાલયની સેવાઓનું પ્રશાસન (GOVERNANCE OF SPECIAL PUBLIC LIBRARY SERVICE) :

યુનેસ્કો ઘોષણાપત્ર 1994માં બાળકો, શારીરિક પડકારવાળા અને વિશાળ ક્ષેત્રમાં વિખરાયેલ વસ્તીને ગ્રંથાલયસેવાનો ભાર આપ્યો છે. આ ત્રણેય કક્ષાના લક્ષ્યાંકિત સમૂહોને વિશિષ્ટ સ્વરૂપોવાળી સેવાઓની જરૂર છે. તેઓની ચર્ચા ઇફલાના સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોના વિભાગ દ્વારા તૈયાર કરેલ માર્ગદર્શિકા 2000ને દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખીને નીચે મુજબ કરવામાં આવી છે.

12.7.1 બાળગ્રંથાલયો (Children's Libraries) :

તે પ્રારંભિક જીવન કે પુસ્તકો માટે સ્વાદ કરાવી શકાય અને ગ્રંથાલયો અને તેના સ્ત્રોતોનો ઉપયોગ કરવાની ટેવ સૌથી સરળતાથી પાડી શકાય. તેથી સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોની ખાસ ફરજ છે કે બાળકો દ્વારા તેમને પુસ્તકો અને અન્ય સામગ્રીની અનૌપચારિક અને વ્યક્તિ પસંદગી માટે તકો પૂરી પાડવી. તેમના માટે વિશિષ્ટ સંગ્રહ અને શક્ય હોય તો અલગ વિભાગ પૂરો પાડવો જોઈએ. જેમાં વિવિધ પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓ સંસ્કૃતિની પ્રેરણાનો સ્ત્રોત બનશે. ત્યારે બાળગ્રંથાલય જીવંત ઉત્તેજનાપૂર્ણ સ્થળ બની શકશે. માર્ગદર્શિકાના નકશો અને આયોજન વિભાગમાં બાળકોને પુષ્ક વચના લોકોથી અલગ રાખવા અને તેમને ઘેર વાંચવા આપવા માટેની સામગ્રી સંદર્ભ સામગ્રીથી અલગ રાખવા ભલામણ કરવામાં આવેલ છે. વધુમાં આગળ ઉપર ભાર આપવામાં આવે છે કે બાળકોને ગ્રંથાલયનો વિસ્તાર ખાસ જરૂરી છે કે, તેમને પોતાનો હોય તેવી લાગણી થાય. ચડતા કે ઉતરતા ક્રમવાળું સુશોભન કેટલુંક આકર્ષક પરંતુ બિનપરંપરાગત ફર્નિચર આ તેમને આરામદાયક અને ઘરની લાગણી કરાવે છે.

તમામ સ્થળોએ બાળ વાચકોની સંખ્યા જોવા મળે છે, દરેક જગ્યાએ બાળ-ગ્રંથપાલ આવશ્યક છે. આ કારણે આ ગ્રંથાલયો તમામ સાર્વજનિક ગ્રંથાલયો નાના કે મોટા શહેરી કે ગ્રામ વિસ્તારના ભાગ તરીકે અથવા સ્વતંત્ર એકમ તરીકે સ્થાપવામાં આવે છે. બાળગ્રંથાલયનું મહત્વ જાણી રાજા રામમોહન રાય લાયબ્રેરી ફાઉન્ડેશને (સ્થાપના 1972) બાળ ગ્રંથાલયોને અથવા સામાન્ય સાર્વજનિક ગ્રંથાલયના બાળ વિભાગે નાણાકીય સહાય માટે બિનસહયોગી યોજના તૈયાર કરેલ છે.

બાળગ્રંથાલયનું વિશિષ્ટ જૂથોને વિશિષ્ટ ગ્રંથાલય સેવાઓ આપવા માટે મહત્વ જાણવા છતાં કોઈ પણ સાર્વજનિક ગ્રંથાલય ધારામાં તેમના કાર્યો અને પ્રશાસન અંગે કાયદાકીય જોગવાઈ કરવામાં આવી નથી. આ સમજણમાં આંબનેની ગ્રાહ્યતા મંજૂર કરવામાં આવે છે. અને અગ્રિમ સત્તા મંડળો ઉપર તેનું આયોજન છોડી દેવામાં આવે છે. આ ગ્રંથાલયો ઉપર રેખાંકિત કરેલ મહત્વનો વિચાર કરતા વિશિષ્ટ રસ ધરાવતા અને બાળ કલ્યાણ અને વિકાસ અંગેનું જ્ઞાન ધરાવતા સભ્યોની ઓછામાં ઓછી એક કમિટી રચવી અને તેની ભલામણો ઉત્સાહપૂર્વક અમલમાં મૂકવી. બાળકોના વિકાસ, પોષણ અને સમૃદ્ધિ સાથે સંબંધ ધરાવતા અને સંકળાયેલા સંખ્યાબંધ સરકારી વિભાગો છે. તેમના પ્રતિનિધિઓને આવી સમિતિઓમાં સ્થાન મળવું જોઈએ. વિવિધ માધ્યમમાં બાળ સાહિત્ય ઉત્પન્ન કરતી સંસ્થાઓ જો આ સમિતિ ઉપર પ્રતિનિધિત્વ કરો તો તે સારા હેતુની સેવા હશે.

12.7.2 શારીરિક પડકારવાળા માટે ગ્રંથાલયો (LIBRARIES FOR PHYSICALLY CHALLENGED) :

સમાજમાં પુષ્ક અને શારીરિક અક્ષમતા ધરાવતા લોકોના કલ્યાણ સાથે સંબંધ વધતો જાય

છે. સાર્વજનિક ગ્રંથાલયધારા એકલતા, માનસિક અને તમામ પ્રકારની શારીરિક અક્ષમતાના પ્રશ્નો ઘણી રીતે દૂર કરી શકાય છે. શોધ પ્રાપ્તિના સુધારેલા સાધનો, યંત્રની મદદથી વાંચવાના સાધનો, મોટા કદમાં છપાયેલા પુસ્તકો અને ટેપરેકોર્ડ, દવાખાનાઓ અને સંસ્થાઓમાં સેવાઓ અને ઘેર વ્યક્તિગત સેવા આ કેટલીક રીતો છે જેમાં સાર્વજનિક ગ્રંથાલય જેઓને જરૂરિયાત છે તેમના સુધી સેવાઓ વિસ્તારી શકે છે. ઈફલા માર્ગદર્શિકાએ શારીરિક સક્ષમતા અને લાભરહિત લોકોની કેટલીક કક્ષાઓ ઓળખી કાઢી છે તે આ પ્રમાણે છે. (1) ઘર બહાર જવા અસમર્થ વાયકો, (2) દવાખાનાઓ, ઘેર રહેનાર (Day Center) જેલો અને વાણિજ્યિક સંસ્થાઓ (3) અંધજનો અને વાંચવાની અક્ષમતાવાળા લોકો.

પ્રશાસન : જે સાર્વજનિક ગ્રંથાલયો શારીરિક પડકારવાળા વાયકોને સારી રીતે સેવા આપવાનો ઈરાદો ધરાવતા હોય તેમણે આ હેતુ માટે ખાસ વિભાગ / ડિપાર્ટમેન્ટ સ્થાપવું જોઈએ. આ વિભાગ / ડિપાર્ટમેન્ટનું કાર્ય વાયકોને ઓળખવાથી શરુ કરીને વાસ્તવિક સેવા પરી પાડવા સુધીનું હોય છે. તેમની વિશિષ્ટ જરૂરિયાત સમજવી ઘણી આવશ્યક છે. આ સંદર્ભમાં અંધજનોનું ઉદાહરણ આપી શકાય. આપણને ઘણા લોકો એવા જોવા મળે છે કે જેઓ પુસ્તક અથવા સમાચારપત્રમાં સામે જોવા મળતો પાઠ આંખની જુદા જુદા માપની નબળાઈને કારણે વાચવો મુશ્કેલ અથવા અશક્ય હોય છે. સાર્વજનિક ગ્રંથાલયની જરૂરિયાત સંતોષવા અંતિમ કક્ષાના પ્રયત્ન કરવા. તેમને ઉપસાવેલ સાહિત્ય અર્થાત્ બ્રેઇલ પુસ્તકો, બોલતા પુસ્તક જેવા કે શ્રાવ્ય સાહિત્ય સાથે સેવા આપવી.

જુદા જુદા પ્રકારની શારીરિક અક્ષમતાઓનો પડકારવાળા વાયકોની સેવાની સારી રીતે જવાબદારી સોંપવા આ વિશિષ્ટ ક્ષેત્રોમાં સંપર્ક ધરાવતા સરકારી વિભાગો અને વ્યવસાયિકોમાંથી પસંદ કરેલ વ્યક્તિઓની પેટા સમિતિની રચના કરવી. સાંપ્રત સાર્વજનિક ગ્રંથાલયધારાઓ કોઈ સંયોજનકીય માળખા જેવા કે હેતુઓ અંગે કોઈ નક્કી કરેલ નથી અને તેથી સાંપ્રત ગ્રંથાલય સત્તા મંડળોએ આ વિશિષ્ટ સ્વરૂપવાળાની ગ્રંથાલયની જરૂરિયાતો પૂરી પાડતા વિભાગને માર્ગદર્શન અને કાર્યનિરીક્ષણ કરવા પેટા સમિતિની નિમણૂક કરવી જોઈએ.

12.7.3 ફરતા ગ્રંથાલયો (Mobile Libraries) :

‘ફરતા ગ્રંથાલયો’ અથવા ‘પૈડા ઉપર ગ્રંથાલયો’ વિખરાયેલી વસ્તી અથવા જે વિસ્તારોને વિશિષ્ટ સેવા જરૂરી છે તેમને સેવા પૂરી પાડવા માટે જરૂરી છે. દૂર રહેઠાણવાળી વસ્તીની પરિસ્થિતિ શહેરી અથવા ગ્રામ બંને વિસ્તારોમાં ઉભી થાય છે. શહેરી વિસ્તારમાં વસ્તીના જૂથ, રસ્તાઓ અને રેલવે અથવા નવા આયોજિત રહેઠાણવાળા વિસ્તારોના કારણે છૂટા પડેલા વિસ્તારોને સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોની સેવાના વ્યાપમાં લાવવા જરૂરી છે. આ વિસ્તારોમાં શાખા ગ્રંથાલયો શરુ કરવા આવશ્યક સંસાધનો અને કર્મચારીઓનો ખર્ચ હંમેશા આર્થિક દૃષ્ટિએ પોષાય તેવો નથી. ફરતા ગ્રંથાલયો ઓછા ખર્ચે આ હેતુ પાર પાડશે તે સ્પષ્ટ છે કે ફરતા ગ્રંથાલયોની અસરકારક સેવાઓ માટે આ સેવાઓનું મજબૂત આધાર દ્વારા નિયંત્રણ પણ હોવું જોઈએ. આ સેવાઓને પહોંચી વળવા આપણા દેશમાં કાર્ય ક્ષેત્ર દૂરના વિસ્તારોમાં પુસ્તક સંગ્રહ કેન્દ્રોથી નિયમિત પુસ્તક પેટીઓ બદલવાના પ્રયોગો કરવામાં આવ્યા છે.

પ્રશાસન : ફરતા ગ્રંથાલયોનું પ્રશાસન પુસ્તક પસંદ કરવા અને દૂર સ્થળ વાયકોના ઘર સુધી લઈ જવા સૂચન કરે છે. જસ્ટીસ ગોપાળરાવ ઈકબોતેના મત પ્રમાણે ફરતી પુસ્તક સેવા જો ઉપયોગમાં લેવાતા વાહનની વ્યવહારુ રચના અને મજબૂત બાંધકામ હોય અને વૈવિધ્યતા ધરાવતા આકર્ષક પુસ્તક સંગ્રહ, બદલાતુ, ચપળ અને કાર્યક્ષમ કર્મચારી ઉપલબ્ધ કરી નિરીક્ષણ કરવામાં આવે તો સફળ થઈ શકે. ગ્રામ વિસ્તારોના ગ્રંથાલયોમાં માહિતી મથકો / કિઓસ્ક (Kiosks) સ્થાપવાના નવા ઉભરતા વિચારો દૂરના સ્થળે ભૌતિક રીતે વાહનમાં પુસ્તકો લઈ જવાનો વિકલ્પ પુરો પાડે છે.

આ પ્રકારની ગ્રંથાલય સેવામાં સમાવેશ થતી પુસ્તકોની પસંદગીનું, વાહનના પ્રકાર અને રચના નક્કી કરવાનું જ્ઞાનવાળા અને સેવાઓ ચલાવવા માટે યોગ્ય કર્મચારીની નિમણૂક કરવાના જ્ઞાનવાળા નિષ્ણાત સભ્યોની પેટા સમિતિ સેવાઓને લાંબો સમય ટકાવી રાખશે. આ સંદર્ભમાં સાંપ્રત સાર્વજનિક ગ્રંથાલયધારાઓએ કોઈ આવશ્યક શરત પૂરી પાડી નથી.

12.8 સારાંશ (Summary) :

સાર્વજનિક ગ્રંથાલય પદ્ધતિ અને તે જ રીતે તેના અંગોની અસરકારક કામગીરી માટે સારું પ્રશાસન આવશ્યક છે. તે મજબૂત પાયાનો ખડક છે. જેના ઉપર સાર્વજનિક ગ્રંથાલય પદ્ધતિની સમગ્ર ઈમારત ટટાર ઊભી રહી શકે છે. નબળું પ્રશાસન પદ્ધતિને નબળી બનાવે છે. પ્રશાસન નિમણૂક પામેલ, સૂચિત થયેલ, ચૂંટાયેલ, વરણી કરાયેલ સભ્યો ધરાવતા બોર્ડ (મંડળો), સભાઓ, સત્તા મંડળો અને સમિતિ દ્વારા વ્યક્ત થાય છે. બોર્ડ જનસમુદાય વતી ગ્રંથાલય પદ્ધતિને અને ગ્રંથાલય પદ્ધતિ વતી જનસમુદાયનો વિચાર કરે છે. અને બંને વચ્ચે તાદાતમ્ય સાધે છે. તેઓ નૈતિક અને સામગ્રીના ટેકા માટેના સ્ત્રોત છે. કાયદાકીય રીતે અને અન્ય વિદ્વતા પૂરા પાડનાર છે અને જનતાની મહત્ત્વકાંક્ષાઓ અને અપેક્ષાઓના પ્રવક્તા છે.

આ એકમમાં પ્રશાસનના વિવિધ સ્વરૂપો અને રીતભાત અનુક્રમે તેમની રચના અને કાર્યો સાથે દર્શાવવામાં અને સમજાવવામાં આવેલ છે. આ બાબત આદર્શ અને પ્રવર્તમાન સાર્વજનિક ગ્રંથાલય ધારા ઉપર આધારિત છે.

તેમનો અભ્યાસ કરતા પ્રતીતિ થાય છે કે (1) કેન્દ્ર સ્થાને અગ્રિમ સત્તા મંડળની જોગવાઈઓ સામાન્ય છે તેમાં સ્થાનિક ફેરફારને સ્થાન આપેલ છે. (2) બાળગ્રંથાલયોની સેવાઓ, શારીરિક પડકારવાળા માટેની ગ્રંથાલયસેવાઓ અને ફરતા ગ્રંથાલય જેવી વિશિષ્ટ ગ્રંથાલયસેવાઓના પ્રશાસનની રીતભાતની શરત દર્શાવવામાં આવી નથી.

તે પણ અવલોકન કરવામાં આવ્યું છે કે, વિસ્તૃત અને સમતોલ પ્રશાસકીય બોર્ડ / સભાઓ / સત્તા મંડળો હોવા છતાં લાંબા સમય માટે તેમની બિનરચનાને કારણે ખાલી જગ્યાઓ ન ભરી અને અનિયતકાલીન હોદ્દાઓ ખાલી રાખીને તેમની નૈતિકતાનું વિતરણ કરવામાં નિષ્ફળ ગયા છે.

♦ તમારી પ્રગતિ ચકાસો :

5. બાળગ્રંથાલયોનું પ્રશાસન કેવી રીતે થવું જોઈએ ?

નોંધ (1) નીચે આપેલી ખાલી જગ્યામાં તમારા ઉત્તર લખો

(2) આ એકમને અંતે આપેલા ઉત્તરો સાથે તમારા ઉત્તર ચકાસો.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

12.9 તમારી પ્રગતિ ચકાસોના ઉત્તરો (ANSWER TO SELF CHECK EXERCISES)

1. સાર્વજનિક ગ્રંથાલય પદ્ધતિને સમગ્ર રીતે અને તેના વિવિધ અંગોની અલગ અલગ રીતે અસરકારક અને કાર્યક્ષમ કામગીરી માટે સારા પ્રશાસનની જરૂરિયાત છે. પ્રશાસનાભિમુખ કમિટી જનતા અને સરકાર બંને વચ્ચે સુમેળ જળવાય તે રીતે જુદા જુદા ઘટકોમાંથી બનેલી હોય છે તેના સભ્યો દ્વારા સ્થાપના કરે છે. તે ગ્રંથાલયોની કામગીરીને રાજકીય અને અન્ય દબાણોથી જુદા પાડવામાં મદદ કરે છે.

2. ગ્રંથાલયો જુદા જુદા પ્રકારના હોવાને કારણે તેમના સત્તામંડળો પણ તેમના સ્વરૂપ અને રચનામાં જુદા જુદા હોય છે. રાજ્ય મધ્યસ્થ સત્તામંડળ અને પદ્ધતિના અન્ય ગ્રંથાલયોના સત્તામંડળોની રચના તેમના કાયદામાં સ્પષ્ટ કરવામાં આવેલ હોય છે. ગ્રંથાલયોની બાબતમાં જ્યાં સત્તા મંડળ નક્કી કરવામાં આવ્યા નથી તેમનું પ્રશાસન પેટા કમિટી દ્વારા થાય છે. વિશિષ્ટ પ્રશ્ન માટે હંગામી કમિટીઓની કરાય છે.

3. રાજ્ય ગ્રંથાલય સભા રાજ્ય ગ્રંથાલયધારામાં અગ્રિમ સત્તામંડળ તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવેલ છે. અગ્રિમ સંસ્થા તરીકે પદ્ધતિમાં આવરી લેવામાં આવતા તમામ ગ્રંથાલયોની કામગીરી સાથે સંકળાયેલ તમામ વિભાગો : સરકાર, વિધાનસભા, ગ્રંથાલય અને સાંસ્કૃતિક મંડળો, વિશ્વવિદ્યાલયો, ગ્રંથાલય વ્યાવસાયિકો અને તેમના સંઘોમાંથી સભ્યોના સમાવેશ દ્વારા તેને સમતોલ બનાવવાની કાળજી લેવામાં આવે છે.

4. રાજ્ય મધ્યસ્થ ગ્રંથાલય સત્તામંડળનો રાજ્ય ગ્રંથાલયધારામાં સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો નથી. જો કે તે રાજ્યની સાર્વજનિક ગ્રંથાલય પદ્ધતિની મજબૂત કડી છે. જસ્ટીસ ગોપાળ

રાવ ઈકબોતે જેઓ આન્ધ્રપ્રદેશ સાર્વજનિક ગ્રંથાલય ધારાની રીવ્યુ કમિટીના ચેરમેન હતા. તેમણે રાજ્ય મધ્યસ્થ ગ્રંથાલય સત્તામંડળને વ્યાખ્યાયિત કરવા ભલામણ કરેલ છે. તેમના પુસ્તક PUBLIC LIBRARY SYSTEM માં તેમણે સત્તામંડળની રચના આપેલ છે જે રાષ્ટ્રીય ગ્રંથાલયની જેવી જ છે.

5. બાળગ્રંથાલયોએ વિશિષ્ટ ગ્રંથાલય સેવાઓની કક્ષાના છે. સાંપ્રત સમયમાં તેમનું પ્રશાસન સાર્વજનિક ગ્રંથાલયધારામાં સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું નથી. તેની જોગવાઈઓની ગેરહાજરીમાં બાળ કલ્યાણ અને વિકાસના ક્ષેત્રમાં કામ કરતી સંસ્થાઓ અને સરકારી વિભાગો, લેખકો, બાળ સાહિત્યના પ્રકાશકો ધરાવતી પેટા સમિતિ દ્વારા તેમની કામગીરીનું પ્રશાસન થવું જરૂરી છે.

12.10 ચાવીરૂપ શબ્દો : (KEY WORDS)

હંગામી સમિતિ (Adhoc Committee) : એવી સમિતિ જેની રચના ચોક્કસ / વિશિષ્ટ હેતુ માટે કરવામાં આવી હોય.

પેટા સમિતિ (Sub Committee) : એવી સમિતિ કે મુખ્ય સમિતિની હોય તેના વતી કાર્ય કરતી હોય અને તેને અહેવાલ આપે છે.

પ્રશાસન (Governance) : સત્તા અને નિયંત્રણનો ઉપયોગ, તપાસ અને નિરીક્ષણ કરવું.

સભ્ય મંત્રી (Member Secretary) : કમિટીનો સભ્ય જે કમિટીના સેક્રેટરી તરીકે પણ કાર્ય કરે છે.

હોદ્દાગત સભ્ય (Ex-Officio Member) : કચેરીમાં હોદ્દા પર હોવાને કારણે સભ્ય બને તે.

નિમણૂંક પામેલ સભ્ય (NominAted Member) : સામાન્ય રીતે સરકાર દ્વારા નિમણૂંક કરાયેલ હોય જેનું નામ સૂચવાયેલ છે તે અથવા સ્થાન માટે નિમવામાં આવેલ.

પસંદ કરાયેલ સભ્ય (CO-Opted Member) : સાંપ્રત સભ્યોની સંમતિ દ્વારા સમિતિમાં સમાવેશ કરાયેલ સભ્ય.

આદર્શ ધારો (Model Act) : કાયદાની આદર્શ રચના જેને અનુસરવામાં આવે છે.

12.11 સંદર્ભો અને વિશેષ વાચન (REFERENCES AND FURTHER READING)

Barua, B.P. (1992), National Policy In Library And Information Systems And Services For India : Perspectives And Porjections, Bombay : Popular

Ekbote, Gopal Rao (1987) Public Libraries System. Hyderabad Ifla (1986) Guidelines For Public Libraries, New York : Saur

Ifla (1977). Standards For Public Libraries. 2nd Ed, Munich : Veriag.

Jain, M.K. Ed. (1998). 50 Years Of Library And Infommation Services. Delih : Shipra Publication.

Shipra Kesavan, B.S (1961) India's National Library, Calcutta : National Library.

Majumdar, Uma (1987) India's Natipnal Library : Systematisation And Modernisation. Calcutta : National Library.

Moiz, R.K. And Dain P (1999) Civic Space / Cyberapace : The American Public Library In The Information Age, Us : Mit Press.

Rrrlf (1967) Book For The Mollions At Their Doorstep, Information Manual. 5th Ed., Calcuttav : Rrrlf

Robbins- Carter, Jane (1982) Public Librarianship, Reader, Us : Libraries Unlimited Inc.

Venkatappaiah V. (1995 & 2001) Model State Library Policy And Legislation, Delhi : Ila.